

B. ΚΟΙΝΟΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

1. ΟΥΚΡΑΝΙΑ – ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ – ΡΩΣΙΚΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ – ΚΕΝΤΡΟΑΣΙΑΤΙΚΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ

Θεοδώρα Γιαννίτση – Άντα Διάλλα – Ι. Κ. Χασιώτης

Χρονικό των ελληνικών μετοικεσιών στο χώρο της Ουκρανίας και της Ρωσίας

Ο ευρασιατικός χώρος, τον οποίο καταλαμβάνουν σήμερα οι Δημοκρατίες της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ), πέρασε κατά τη διάρκεια των αιώνων, αλλά και κατά την εποχή μας, από αρκετές αλλαγές συνόρων (εξωτερικών και “εσωτερικών”), που μετέβαλλαν –σε μερικές περιπτώσεις δραματικά– τον πολιτικό χάρτη, τόσο στο σύνολο όσο και τις επιμέρους περιοχές. Το γεγονός αυτό καθιστά μερικές φορές προβληματική την ιστορική ή και τη διοικητική ακόμα ένταξη του ελληνικού στοιχείου στη μία ή την άλλη εθνική επικράτεια. Εδώ αναγκαστικά, αφού πρώτα αναφερθούμε συνοπτικά στην προεπαναστατική περίοδο, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας καταρχάς στα σοβιετικά χρόνια και τη μετασοβιετική εποχή. Για λόγους ιστορικούς και τεχνικούς η ελληνική παρουσία στις χώρες της Βαλτικής και της Υπερκαυκασίας εξετάζεται αναλυτικότερα σε άλλη ενότητα.

Οι αρχαιότερες ελληνικές εγκαταστάσεις στα βόρεια και δυτικά παράλια του Ευξείνου, που ανάγονται ως και τον 8ο π.Χ. αιώνα, επιβίωσαν και στα επόμενα χρόνια, παρά τις αλλαγές στους κυριάρχους των περιοχών αυτών. Κατά τον ύστερο Μεσαίωνα το ελληνορθόδοξο στοιχείο, στον ίδιο περίπου χώρο, ενισχύθηκε με τις νέες μετοικεσίες, κυρίως προς τη χερσόνησο της Κριμαίας. Παράλληλα αναπτύχθηκαν στενές εκκλησιαστικές και πολιτιστικές σχέσεις του Βυζαντίου με το Κίεβο. Οι ελληνορωσικές σχέσεις αναθερμάνθηκαν και μετά την πτώση του Βυζαντίου, τη φορά αυτή με πρωτοβουλίες κυρίως του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο μάλιστα προχώρησε το 1589 στην ανακήρυξη του Πατριαρχείου της Μόσχας. Τα δεδομένα αυτά ευνόησαν την ανάπτυξη ανάμεσα στον ελληνικό κόσμο και τη Ρωσία μιας ιδιάζουσας διορθόδοξης αλληλεγγύης, η οποία καλλιεργήθηκε από την παρουσία στις “ρωσικές” χώρες μερικών σημαντικών προσωπικοτήτων της ελληνορθόδοξης Ανατολής. Γενικά το πλήθος των επωνύμων ή και ανωνύμων λογίων κληρικών, κωδικογράφων, ζωγράφων και διδασκάλων της ελληνικής γλώσσας, που έδρασαν στη Μοσχοβία, επηρέασε βαθιά όχι μόνο τους προσανατολισμούς της ρωσικής Εκκλησίας, αλλά και την πνευματική και πολιτιστική εξέλιξη γενικότερα του Μεγάλου Δουκάτου.

Από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, εξάλλου, είχε αρχίσει και η ανανέωση τις ελληνικής παρουσίας στην Κριμαία, με νέες μετοικεσίες στις θέσεις των παλαιότερων μεσαιωνικών εστιών. Στις πρώτες δεκαετίες μάλιστα του 16ου αιώνα ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός στο νότιο τουλάχιστον τμήμα της χερσονήσου (που βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία) ανερχόταν σε 19.038 άτομα σε σύνολο 35.986 κατοίκων, με εντυπωσιακή υπερο-

184

χή έναντι των Τατάρων, των Οθωμανών (7.373) και, ακόμα περισσότερο, έναντι των άλλων συνοίκων εθνοθησκευτικών κοινοτήτων (Αρμένιοι: 7.832, Εβραίοι: 1.271, διάφοροι: 472). Το ελληνορθόδοξο στοιχείο της Κριμαίας άρχισε σταδιακά να χάνει την υπεροχή αυτή προς όφελος του μουσουλμανικού, αλλά χωρίς να αποβάλλει το συμπαγή του χαρακτήρα: στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα ξεπερνούσε τις 20.000 ψυχές. Στο μεταξύ, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, είχαν ήδη δημιουργηθεί και άλλες ελληνικές εστίες σε βορειότερες ρωσικές χώρες. Από αυτές γνωστές έγιναν οι ελληνικές κοινότητες του Λβοφ (του σημερινού ουκρανικού Λβιβ), του Οστρόγκ και, κυρίως, της Νίζνας (Νιέζιν).

Προς τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα το ελληνορθόδοξο στοιχείο στον ευρύτατο αυτόν γεωγραφικό χώρο αυξάνεται και αναδιανέμεται. Καταρχάς τον Σεπτέμβριο του 1779 μετακινήθηκε μαζικά το μέγιστο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού της Κριμαίας (18.395 άτομα) προς τις πρόσφατα κατακτημένες από τους Ρώσους παράλιες περιοχές της Προαζοφικής. Τότε ουσιαστικά αναδείχθηκε ο ελληνικός χαρακτήρας της νεόδμητης Μαριούπολης και των χωριών της. Ακολούθησαν στην επόμενη δεκαετία –κυρίως μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1788-1792– νέοι μαζικοί ελληνικοί εποικισμοί στη “Νέα Ρωσία” με στρατιωτικούς, ναυτικούς, αλλά και απλούς μετανάστες από διάφορες περιοχές της ελληνικής Ανατολής, κυρίως από τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, τη Θράκη, την Ήπειρο και τη Μικρά Ασία. Ως καταλύτης στην προσέλευση ξένων εποίκων στις νεοκατακτημένες επαρχίες της κάτω Ουκρανίας λειτούργησε, από τα μέσα της δεκαετίας του 1790, η ίδρυση (στη θέση τού ως τότε άσημου ταταρικού χωριού Χατζήμπεη) της Οδησσού, μιας πόλης που έμελλε να αποκτήσει για τον Ελληνισμό της Νότιας τουλάχιστον Ρωσίας θρυλικό χαρακτήρα. Είναι πιθανόν ότι η ίδια η επιλογή της ονομασίας της (που δικαιολογήθηκε με το επιχείρημα ότι η νέα πόλη ιδρύθηκε “κοντά”, 45 βέρστια ανατολικά, της αρχαίας ελληνικής Οδησσού) να έγινε για να προκαλέσει περισσότερο το ενδιαφέρον των ελλήνων εμπόρων και εποίκων. Τέλος, ένα ακόμα κύμα φυγής Ελλήνων προς τη “Νέα Ρωσία” σημειώθηκε κατά τη διάρκεια της ελληνικής Επανάστασης, στην αρχή από τις γειτονικές παραδουνάβιες ηγεμονίες και στη συνέχεια από διάφορα μέρη της επαναστατημένης Ελλάδας, τα νησιά του Αιγαίου, τα μικρασιατικά παράλια και την Κωνσταντινούπολη. Ο χαρακτήρας των μετοικεσιών προς τη Ρωσία άρχισε τώρα να αλλάζει: οι μεμονωμένες εγκαταστάσεις ατόμων ή μικρών ομάδων εξελίχθηκαν σταδιακά σε συστηματικότερες μεταναστεύσεις. Η αλλαγή αυτή θα πρέπει να αποδοθεί σε πολλούς παράγοντες, από τους οποίους οι δύο σημαντικότεροι ήταν η ρωσική εποικιστική πολιτική (που ενθάρρυνε τις εγκαταστάσεις χριστιανικών πληθυσμών στις νέες κτήσεις) και οι δυσμενείς συνθήκες που δημιουργήθηκαν για τον χριστιανικό πληθυσμό στην τουρκοκρατούμενη ελληνική Ανατολή (άλλοτε εξαιτίας των καταχρήσεων των οθωμανικών αρχών και άλλοτε εξαιτίας των εθνικών εξεγέρσεων, με πρώτη την ελληνική).

Προς τα μέσα του 19ου αιώνα έχει ήδη σχηματιστεί μια ζώνη ελληνικών εγκαταστάσεων, που εκτείνεται από το Ισμαήλι της νεοκατακτημένης (1812) Βεσσαραβίας στα δυτικά ως το Ταγανρόγκ (Ταϊγάνιο) και το Ροστόβ επί του Δον στα ανατολικά ή ακόμα και ως το Αστραχάν. Τότε ο συνολικός ελληνικός πληθυσμός της Ευρωπαϊκής Ρωσίας αριθμεί, σύμφωνα με υπολογισμούς της εποχής, 46.733 άτομα, με την εξής κατανομή κατά διοικητικές επαρχίες: Βεσσαραβία 3.353, Ποδολία 50, Αικατερινοσλάβ 32.633, Χερσώνα 3.500, Ταυρίδα/Κριμαία 5.426, Τσέρνιβοβ 1.791 και Αστραχάν 20. Στους υπολογισμούς αυτούς δεν συμπεριλαμβάνονται οι μαζικότερες μετοικεσίες των Ελλήνων του Πόντου προς τις χώρες του Αντικαυκάσου, όπου είχαν ήδη εγκατασταθεί πάνω από 40.000 άτομα. Ο συνολικός

ελληνικός πληθυσμός της ρωσικής επικράτειας θα υπερδιπλασιαστεί ως το τέλος του αιώνα. Έτσι, στην πρώτη επίσημη τσαρική απογραφή του 1897, έφτασε τα 207.536 άτομα, από τα οποία 105.169 ζούσαν στις χώρες του Καυκάσου, 101.945 στην Ευρωπαϊκή Ρωσία και τα υπόλοιπα σε περιοχές της Σιβηρίας (165), της Κεντρικής Ασίας (107) και των διοικητικών ενοτήτων που κάλυπταν τη σημερινή Λευκορωσία και τις χώρες της Βαλτικής (150).

Την ίδια, ωστόσο, εποχή άρχισε και η σταδιακή συρρίκνωση του Ελληνισμού της Ευρωπαϊκής Ρωσίας. Η εξέλιξη αυτή οφειλόταν σε πολλά αίτια. Καταρχάς ένα τμήμα των Ελλήνων, ιδιαίτερα εκείνο που προερχόταν από παλαιότερες μετοικεσίες και είχε εγκατασταθεί σε μεγάλα αστικά κέντρα, άρχισε να ενσωματώνεται κοινωνικά στο ρωσικό περίγυρο (κατά κανόνα περνώντας από τη δημόσια Διοίκηση και το Στρατό) και, με τη διαδοχή των γενιών, να αφομοιώνεται. Μετά το πέρασμα, εξάλλου, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα άρχισε και η παρακμή της ελληνικής επιχειρηματικότητας στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Οδησού, του Νικολάιεφ, της Συμφερόπολης, ακόμα και του Ταγανρόγκ, άλλοτε εξαιτίας εσωτερικών αιτίων (του ανταγωνισμού με άλλες εθνικοθησκευτικές ομάδες ή της συγκεντρωτικής οικονομικής πολιτικής του τσαρικού καθεστώτος ή των μετακινήσεων του ίδιου του ελληνικού πληθυσμού μέσα και έξω από τη ρωσική επικράτεια) και άλλοτε εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων (όπως ήταν π.χ. η αλλαγή των προσανατολισμών της διεθνούς ζήτησης στο εμπόριο των σιτηρών και τη ναυσιπλοΐα).

Η δημογραφική ανάπτυξη του ελληνοποντιακού στοιχείου στον Αντικαύκασο

Αντίθετα ο αγροτικός, στην πλειονότητά του, ελληνορθόδοξος πληθυσμός των ανατολικών παραλίων της Μαύρης Θάλασσας, της Αζοφικής και των χωρών της Υπερκαυκάσας, χάρη στο συμπαγή χαρακτήρα των οικισμών του, διατήρησε σταθερότερη την εθνική του ταυτότητα. Επιπλέον, ενισχυόταν με νέες μετοικεσίες, ιδιαίτερα από τον Πόντο. Στις πρώτες δεκαετίες μετά τη ρωσική επέκταση στην επαρχία του Καρς (1878) άρχισαν να συρρέουν εκεί μαζικά, κατά εκατοντάδες, Έλληνες από διάφορες περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας. Μόνο κατά την τετραετία 1878-1882 είχαν μετοικήσει στο ρωσοκρατούμενο Καύκασο 17.100 άτομα.

Δύο ήταν οι βασικοί λόγοι για τον “χείμαρρο” εκείνο των χριστιανικών μετοικεσιών: Από τη μια μεριά οι δελεαστικές προτάσεις των Ρώσων προς τους επίδοξους εποίκους των νέων χωρών και, από την άλλη, οι δυσμενείς συνθήκες που προκάλεσε στον Πόντο η μαζική εγκατάσταση δεκάδων χιλιάδων άστεγων και εξαθλιωμένων μουσουλμανικών πληθυσμών, που κατέφευγαν από τον Καύκασο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πάντως σημαντικό μερίδιο στις μετοικεσίες αυτές είχαν και οι μετακινήσεις των εποχιακών εργατών, όπως π.χ. των κατοίκων της Κρώμνης και της Σάντας, που ασκούσαν παραδοσιακά το επάγγελμα του χτίστη. Υπολογίστηκε π.χ. ότι κατά την περίοδο εκείνη 300, κατά μέσο όρο, Σανταίοι πήγαιναν κάθε χρόνο στη Ρωσία σε αναζήτηση εργασίας· από αυτούς πάρα πολλοί εγκαθίσταντο εκεί, προσκαλώντας και άλλα μέλη της οικογένειάς τους. Τελικά, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ολόκληρη η “Αντιβασιλεία” του Καυκάσου είχε ήδη 180.123 Έλληνες κατοίκους, από τους οποίους οι περισσότεροι ζούσαν στα “Κυβερνεία” της Τιφλίδας (50.306), του Καρς (48.994), του Κουμπάν (28.300), του Σοχούμ (20.095) και της Μαύρης Θάλασσας (16.682).

Οι αριθμοί αυτοί αυξάνονται για άλλη μια φορά δραματικά, κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, προπάντων μετά την κατάρρευση του ρωσικού μετώπου στον Αντι-

καύκασο (1917). Μερικοί ιστορικοί υπολόγισαν το μέγεθος αυτής της νέας και εσπευσμένης μετακίνησης των Ελλήνων του Πόντου προς διάφορες περιοχές του Καυκάσου, αλλά και άλλων περιοχών της ρωσικής επικράτειας, σε 85.800 ψυχές. Στα 1919 το ελληνικό στοιχείο ολόκληρης της Ρωσίας ανερχόταν σε 593.700 άτομα, που κατανέμονταν ως εξής, κατά τις χώρες που αναδύθηκαν μετά τη διάλυση της τσαρικής αυτοκρατορίας ή κατά περιοχές: Αζερμπαϊτζάν: 15.000, Αρμενία: 30.350, Γεωργία: 112.850, Ουδέτερη ζώνη (μεταξύ Αρμενίας-Γεωργίας-Αζερμπαϊτζάν) 7.500, Περιφέρειες Σότσι και Λαζαρόφσκι (υπό μπολσεβικικό έλεγχο): 18.000, Βόρειος Καύκασος και Νότια Ρωσία: 375.000, Βόρεια Ρωσία: 35.000.

Η αρχή της “εξόδου”, οι διωγμοί και οι εσωτερικές “μετοικεσίες”

Αλλά την ίδια ακριβώς εποχή –με αποκορύφωμα την τριετία 1919-1921– αρχίζει και η πρώτη μεγάλη “εξοδος” των Ελλήνων από τη σοβιετοποιημένη πια Ρωσία προς την Ελλάδα, σε δύο, τουλάχιστον, μεγάλα κύματα: το ένα από περιοχές της άλλοτε “Νέας Ρωσίας”· το άλλο από τα ανατολικά παράλια του Ευξείνου και την Υπερκαυκασία. Το πρώτο –που είχε ως αποτέλεσμα την εκρίζωση περίπου 60 χιλιάδων Ελλήνων από τα αστικά, κυρίως, κέντρα της Ουκρανίας– οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην άτυχη ελληνική εμπλοκή στην αντιμπολσεβικική συμμαχική επέμβαση στη Νότια Ρωσία και τη χερσόνησο της Κριμαίας· το δεύτερο –που οδήγησε στην ολοκληρωτική σχεδόν εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου από την επαρχία του Καρς– προκλήθηκε από την πανικόβλητη φυγή των χριστιανών κατοίκων μπροστά στην αιματηρή τουρκική προέλαση προς τον Αντικαύκασο. Αλλά και η ανώμαλη κατάσταση, που επικράτησε σε ολόκληρη την επικράτεια της Σοβιετικής Ρωσίας στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια και στη διάρκεια του εμφυλίου, ανάγκασε αρκετές ακόμα χιλιάδες Ελλήνων –ιδίως από τις ομάδες εκείνες που διατηρούσαν την ελληνική τους ιθαγένεια– να ζητήσουν καταφύγιο στην Ελλάδα. Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, από το 1921 ως το 1928 επαναπατρίστηκαν 58.526 άτομα. Τους ακολούθησαν, κατά την αμέσως επόμενη τετραετία 1929-1933, άλλα 7.000 άτομα, στα οποία προστέθηκαν, στα τέλη της δεκαετίας, μερικές, ακόμα, χιλιάδες (κυρίως γυναικόπαιδα).

Κατά την ίδια περίοδο ωστόσο, το ελληνικό στοιχείο της Σοβιετικής Ένωσης, ιδίως της περιοχής του Κουμπάν και της Γεωργίας, πέρασε (όπως και άλλες μικρές εθνότητες της χώρας) άλλη μια οδυνηρή περιπέτεια, που είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια χιλιάδων ανθρώπων και τον ξεριζωμό ακόμα περισσότερων από τις εστίες τους: την εμπλοκή των Ελλήνων στις πρώτες μεγάλες σταλινικές “εκκαθαρίσεις” του 1937-1938 και στην πολιτική του βίαιου εκρωσισμού. Στην περίοδο εκείνη υπολογίζεται ότι εξοντώθηκαν (με φυλακίσεις και εκτελέσεις) πάνω από 30 χιλιάδες άτομα ελληνικής καταγωγής. Η περιπέτεια επαναλήφθηκε μερικά χρόνια αργότερα, από το 1942 ως το 1949, με τους μαζικούς εκτοπισμούς συμπαγών ελληνικών πληθυσμών από τα ευρωπαϊκά και καυκασιανικά εδάφη της ΕΣΣΔ σε κεντροασιατικές χώρες και τη Σιβηρία. Μόνο από την Κριμαία εκτοπίστηκαν τότε γύρω στους 14.000 Έλληνες (άντρες, γυναίκες και παιδιά). Στην περιοχή του Κρασνοντάρ οι εκτοπισμοί εκμηδένισαν εντελώς την εκεί άλλοτε σφριγηλή ελληνική παρουσία, και από την Αμπχαζία και την Ατζαρία απομακρύνθηκαν 34.000 περίπου άτομα ελληνικής καταγωγής. Συνολικά, υπολογίζεται από ορισμένους μελετητές, ότι κατά τους νέους αυτούς διωγμούς εκτοπίστηκαν πάνω από 60 χιλιάδες Έλληνες.

Την ίδια εποχή άρχισαν να καταφθάνουν στην ΕΣΣΔ και οι πρώτοι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου. Οι περισσότεροι από αυτούς μάλιστα –γύρω στις 12.000– διοχε-

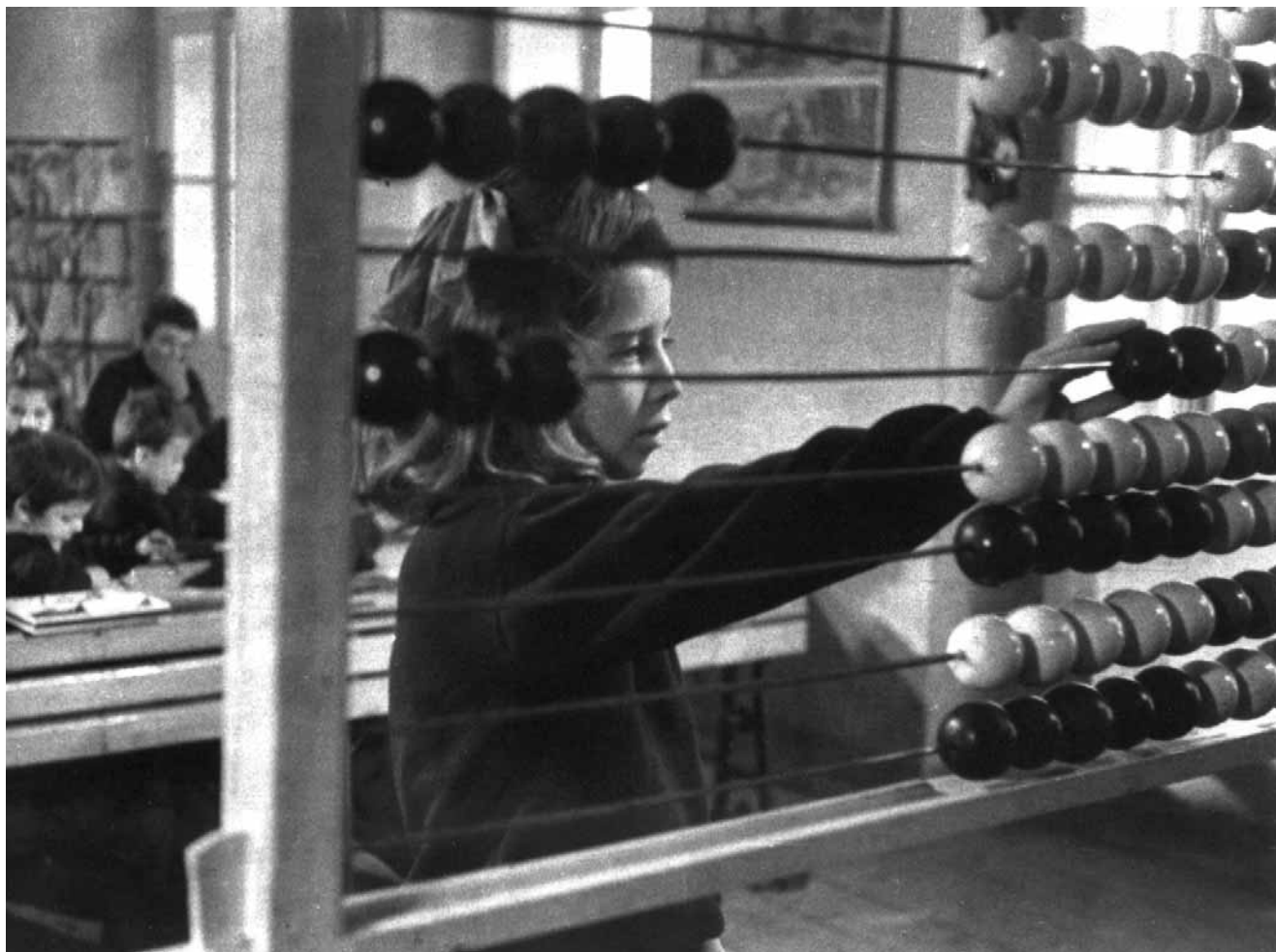
τεύτηκαν στην Τασκένδη, αλλά χωρίς να έρθουν σε στενή επαφή με το εκτοπισμένο ελληνικό στοιχείο του Ουζμπεκιστάν, το οποίο, άλλωστε, είχε σκορπιστεί σε αγροτικούς, κυρίως, οικισμούς της ενδοχώρας. Οι πολιτικοί πρόσφυγες χρησιμοποιήθηκαν κατά κανόνα στη βιομηχανία και –μετά τους καταστρεπτικούς σεισμούς του 1966– στην ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης ουζμπεκικής πρωτεύουσας.

Κοινοτική οργάνωση και παροικιακές δραστηριότητες

Τα παλαιότερα διαθέσιμα δείγματα κοινοτικής οργάνωσης των Ελλήνων των “ρωσικών” χωρών συνδέονται με τις εμπορικές παροικίες του Λβοφ (σημ. Λβιβ), του Χαρκόβου και κυρίως της Νίζνας (Νιέζιν), και χρονολογούνται από τον 17ο αιώνα, όταν τα μέλη τους είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν από τη Μόσχα ειδικά προνόμια για την οργάνωσή τους σε Αδελφότητα. Κατά την ίδια εποχή οι ελληνικές επίσης πόλεις και τα συχνά αμιγή ελληνορθόδοξα χωριά της Κριμαίας διέθεταν δικούς τους ναούς και ελληνόφωνους κληρικούς, που υπάγονταν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία των μητροπόλεων της Γοτθίας και του Καφφά (Καφατιανής). Με το πέρασμα επίσης στον 18ο αιώνα τόσο οι Έλληνες της Κριμαίας, που μετοίκησαν στην περιοχή της Μαριούπολης, όσο κι εκείνοι που ήρθαν στη “Νέα Ρωσία” μετά τους δύο ρωσοτουρκικούς πολέμους της Αικατερίνης Β΄, εξασφάλισαν από την τσαρίνα ειδικά προνόμια, τα οποία, σε ορισμένες περιπτώσεις, έφταναν ως το επίπεδο της περιορισμένης διοικητικής αυτονομίας.

Η κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων των ρωσικών χωρών, κατά τα τέλη του 18ου και στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, στηρίχθηκε στις βασικές παραμέτρους των αντίστοιχων συσσωματώσεων της ευρύτερης νεοελληνικής Διασποράς: καταρχάς στην οικοδόμηση ιδιόκτητου ναού, τη σύσταση ελληνικών σχολείων, τη διασφάλιση κοινωνικής πρόνοιας για τους παροίκους και την ανάπτυξη του ιδιαίτερου εθνικού χαρακτήρα των μελών. Το πρώτο δεν συνάντησε στη Ρωσία τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ελληνορθόδοξες κοινότητες της ρωμαιοκαθολικής “Δύσης”. Ωστόσο η ομόδοξη ρωσική Εκκλησία διεκδίκησε συχνά τον πλήρη έλεγχο των θρησκευτικών εκδηλώσεων των παροίκων, συναντώντας όμως συχνά την αντίδρασή τους, εφόσον επέμεναν να καλύπτουν τις εκκλησιαστικές τους ανάγκες με ελληνόφωνους κληρικούς του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Η ίδρυση σχολείων και κοινωφελών ιδρυμάτων εξαρτήθηκε από τις οικονομικές δυνατότητες των παροίκων, και οι ιδεολογικές διεργασίες από τις κοινωνικές και πολιτιστικές προϋποθέσεις.

Η ελληνική παροικία της Οδησσού αποτελεί ενδεικτική περίπτωση της παραγωγικής λειτουργίας αυτών των δεδομένων. Καταρχάς στην Οδησό, πριν καλά καλά ολοκληρωθεί η εγκατάσταση των πρώτων ελλήνων εποίκων, θεμελιώθηκε το 1794, από τον έλληνα μητροπολίτη Χερσώνας Γαβριήλ, ο πρώτος ελληνορθόδοξος ναός της νέας πόλης, προς τιμήν του Αγ. Νικολάου και της Αγ. Αικατερίνης. Την ίδια εποχή συστήθηκε και η “Επιτροπή Ελλήνων Αποίκων”. Στα επόμενα χρόνια και ως τα μέσα σχεδόν του 19ου αιώνα, η παροικία επέδειξε εξαιρετική δραστηριότητα στον εμπορικό και οικονομικό, αλλά και στον πολιτιστικό και διοικητικό τομέα, που ξεπερνούσε κατά πολύ τα στενά όρια μιας μειονοτικής παροικίας. Τα εκπαιδευτικά της ιδρύματα, προπάντων το ιδρυμένο το 1814 “Ελληνικό Εμπορικό Σχολείο των Γραικών” (από το 1817 *Ελληνεμπορική Σχολή*), προσείλκυαν ακόμα και αλλοεθνείς σπουδαστές. Στο μεταξύ είχε ήδη αρχίσει να λειτουργεί, από το 1812, η Σχολή του Κυρίλλου Μπούμα στο Νιέζιν και η *Εμπορική Γραικική Ακαδημία* της Μόσχας. Πάντως η ελληνική παροικία της Οδησσού φάνηκε πρωτοπόρος σε άλ-

185

λους τομείς. Το 1818 άνοιξε το πρώτο (αλλά όχι μοναδικό) ελληνικό τυπογραφείο της περιοχής, και από το 1814-1815 άρχισαν να παρουσιάζονται στο κοινό της πόλης οι πρώτες ελληνικές θεατρικές παραστάσεις, στις οποίες (από το 1817) χρησιμοποιούσαν επιλεγμένα ελληνικά δραματικά έργα (από τα πρώτα της νεοελληνικής θεατρικής ιστορίας). Με τις προϋποθέσεις αυτές είναι ευεξήγητος ο σημαντικός ιδεολογικός ρόλος τόσο της ελληνικής κοινότητας της Οδησού όσο και των άλλων πόλεων της “Νέας Ρωσίας” αρχικά στις δραστηριότητες της ιδρυμένης, το 1814, Φιλικής Εταιρείας και στη συνέχεια σε πολλές και ποικίλες φάσεις (πολεμικές, οικονομικές κ.λπ.) της Εθνεγερσίας του 1821. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, μεταξύ των πρώτων γνωστών μελών της Φιλικής Εταιρείας 100 τουλάχιστον προέρχονταν από την Οδησό και άλλα 40 από την ελληνική κοινότητα του Ισμαηλίου της γειτονικής Βεσσαραβίας.

Ωστόσο, παρά τα δείγματα αυτά, η καθαυτό κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων της τσαρικής Ρωσίας πραγματοποιήθηκε με αρκετή καθυστέρηση. Η ελληνική παροικία π.χ.

της Οδησού εμφανίζεται ως συγκροτημένη με καταστατικό *Αγαθοεργός Ελληνική Κοινότης* μόνο το 1871. Ακολούθησαν η σύνταξη, το 1901, του καταστατικού της *Ελληνικής Αγαθοεργού Κοινότητος* του Ροστόβ του Δον, μετά από μερικά χρόνια, το 1905, η έναρξη της ελληνικής σχολής της πόλης και μόλις το 1909 τα εγκαίνια της ιδιόκτητης μεγαλοπρεπούς ελληνικής εκκλησίας της Θεοτόκου.

Μεγάλη καθυστέρηση παρατηρήθηκε και στην οργάνωση των αγροτικών, στην πλειονότητά τους, ελληνικών εστιών της Υπερκαυκασίας. Σε πολλά χωριά (ιδιαίτερα στα τουρκόφωνα) δεν υπήρχαν καθόλου ελληνικά σχολεία ως τις παραμονές της Οκτωβριανής Επανάστασης. Η κατάσταση αυτή χαρακτήριζε ακόμα και το ελληνικό στοιχείο στα αστικά κέντρα. Οι Έλληνες π.χ. στο Σοχούμ οργανώθηκαν σε κοινότητα το 1906, απέκτησαν το δικό τους –λαμπρό– σχολείο το 1909 και εκκλησία μόλις το 1915. Στο Βατούμ η ελληνική παροικία, αν και διέθετε εκκλησία από το 1871, απέκτησε οργανωμένο σχολείο μόλις το 1895 και κοινοτικό κανονισμό (ως *Φιλόπτωχος Αδελφότης*) το 1905. Η καθυστέρηση οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στην εσωτερική πολιτική του τσαρικού καθεστώτος. Μόνο μετά την επανάσταση του 1905 άρχισαν να χαλαρώνουν οι περιορισμοί, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να συγκροτούνται επίσημα σε κοινότητες αρκετές ελληνικές παροικίες της Νότιας Ρωσίας, του Βορείου Καυκάσου και της Υπερκαυκασίας, και να αποκτούν επίσημα αναγνωρισμένα ελληνικά σχολεία. Στην εξέλιξη αυτή σημαντικό, βέβαια, ρόλο είχε και η Ελλάδα, που ενίσχυσε την παρουσία των προξενικών και διπλωματικών της εκπροσώπων στις ρωσικές πόλεις. Τελικά, στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, λειτουργούσαν στα “Κυβερνεία” του Καυκάσου τουλάχιστον 78 ελληνικά σχολεία με 123 δασκάλους.

Την ίδια εποχή της “πολιτικής άνοιξης” κυκλοφόρησαν και οι πρώτες ελληνικές εφημερίδες της Ρωσίας, *Κόσμος* (1906-1914), *Φως* (1909-1911) και *Ελληνικός Αστήρ* (1913-1916), όλες στην Οδησό. Παράλληλα, άρχισε και η έκδοση (1908-1914) των αξιολογών εφημερίδων του Βατούμ *Εθνική Δράσις* (στη συνέχεια ως *Εθνική Φωνή* στο Αικατερινοντάρ και από το 1913 στο Ροστόβ) και *Αργοναύτης* (1912-1918). Όλες αυτές οι εφημερίδες, παρά τις ιδεολογικές τους διαφορές, καλλιέργησαν συστηματικά την ιδέα της ένωσης, σε ενιαίο φορέα, όλων των Ελλήνων της Ρωσίας.

Η ιδέα αυτή θα αρχίσει να τίθεται σε εφαρμογή στη διάρκεια του πρώτου *Πανρωσικού Συνεδρίου* των Ελλήνων της Ρωσίας, που συγκλήθηκε στο Ταγανρόγκ στις 29 Ιουνίου 1917. Η σύγκλησή του, που έγινε με την ενθάρρυνση και του εθνικού κέντρου, εντάχθηκε στο πλαίσιο των νέων συνθηκών που προκάλεσε η κατάρρευση του τσαρικού συγκεντρωτισμού και οι επαγγελίες της Προσωρινής Κυβέρνησης, για το σεβασμό των ελευθεριών όλων των εθνοτήτων της ρωσικής επικράτειας ή ακόμα και της κοινοτικής τους οργάνωσης. Οι ηγεσίες των ελληνικών κοινοτήτων επιδίωκαν καταρχάς τη λύση συγκεκριμένων προβλημάτων της ομογένειάς, από τα οποία το σοβαρότερο ήταν η επιβίωση των χιλιάδων ελλήνων προσφύγων που είχαν καταφύγει στη Ρωσία από την Τουρκία το διάστημα 1917-1918. Οι προσπάθειες συνεχίστηκαν και μετά την παγίωση του σοβιετικού συστήματος, αλλά με πενιχρά αποτελέσματα. Καταστροφικό ρόλο, βέβαια, είχε παίξει και η συμμετοχή της Ελλάδας στην αντιμπολσεβικική εκστρατεία του 1919, αλλά και η αρνητική στάση που κράτησε ένα τμήμα του ελληνικού πληθυσμού των αστικών, τουλάχιστον, κέντρων έναντι της Οκτωβριανής Επανάστασης. Τελικά οι Έλληνες της Σοβιετικής Ρωσίας –και της μετέπειτα Σοβιετικής Ένωσης– δεν πέτυχαν ποτέ να κατοχυρώσουν συνταγματικά κάποια μορφή “εθνοτική” αυτοδιάθεσης, εκτός από τις σχετικά ελεύθερες –ως τα μέσα της δεκαετίας του 1930– εκπαιδευτικές και πολιτιστικές τους δραστηριότητες (ελληνικά σχολεία και εφημερίδες, θεατρικές παραστάσεις κ.λπ.).

Πάντως και οι δραστηριότητες αυτές εξυπηρετούσαν τη διάδοση –μέσω της παιδείας, του Τύπου, των φιλολογικών, λογοτεχνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων– της κομμουνιστικής κοσμοθεωρίας. Στα τέλη του 1922 άρχισαν να λειτουργούν ελληνικά σχολεία (κρατικά ή με την έγκριση του κράτους) σε αρκετά μεγάλα αστικά κέντρα της Νότιας Ρωσίας: το Ροστόβ, το Κρασνοντάρ, το Νοβοροσίσκ, το Γκρόζνι, τη Σεβαστούπολη και σε μικρότερες πόλεις. Παράλληλα λειτουργούσαν, επίσης στη δεκαετία του 1920 –μαζί με τα κρατικά– και κοινοτικά σχολεία. Το 1926, πάντως, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (που επέβαλε τη δημοτική, αντικαθιστώντας ταυτόχρονα την ιστορική με τη φωνητική γραφή), όλα τα ελληνικά σχολεία έγιναν κρατικά. Γενικά παρουσιάζεται, κατά την ευοίωνη εκείνη περίοδο, μια εντυπωσιακή ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας μεταξύ του ελληνικού στοιχείου της σοβιετικής επικράτειας, ιδιαίτερα σε περιοχές (όπως π.χ. η Μαριούπολη) που ως τότε αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα αναλφαβητισμού.

Από τις πολλές ελληνικές εφημερίδες της μετεπαναστατικής Ρωσίας σημειώνουμε εδώ ενδεικτικά την –πρώτη χρονολογικά– *Χαράνγη*, του Βατούμ (1917-1918) και τις μακροβιότερες *Σπάρτακος*, από το 1920 στο Νοβοροσίσκ, *Κομμουνιστής* (σύμφωνα με τη φωνητική γραφή) από το 1928 στο Ροστόβ του Δον και *Κόκκινος Καπνός* (από το 1932) στο Σοχούμ. Σύντομα (από το 1928) άρχισαν να λειτουργούν σε διάφορα μέρη της χώρας ελληνικά τυπογραφεία (“εκδοτικά”) για την εκτύπωση εκπαιδευτικών, κομματικών και λογοτεχνικών έργων, περιοδικών, εφημερίδων κ.λπ., με πρώτο το “εκδοτικό” *Κομμουνιστής* (που εξέδιδε και την ομώνυμη εφημερίδα, αλλά και πλήθος επιστημονικών έργων, ανάμεσά τους και τη σημαντική για την εποχή της *Γραμματική της νεοελληνικής γλώσσας* του Κ. Τοπχαρά-Κανονίδη) και δεύτερο (από τις αρχές της δεκαετίας του 1930) το *Κολεχτιβιστής*, στο Ντονέσκ και το Ντονμπάς, που εξέδιδε, επίσης από το 1930 και στα μαριουπολίτικα, την ομώνυμη εφημερίδα. Στενός συνεργάτης του *Κολεχτιβιστή* ήταν και ο ποιητής Γιώργιος Κοστοπράβ (1903-1937), η σημαντικότερη, ίσως, φυσιογνωμία στο χώρο της ελληνόφωνης σοβιετικής λογοτεχνίας.

Οι διωγμοί 1936-1938 και 1941-1949

Όλες οι εκπαιδευτικές και πολιτιστικές επιδόσεις των Ελλήνων της ΕΣΣΔ ανακόπηκαν, το 1936 κατά την καταστροφική, για πολλές εθνότητες της χώρας, τριετία των “εκκαθαρίσεων”. Οι διώξεις σε πολλές περιοχές με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό πήραν τη μορφή πογκρόμ, με την εξορία δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων στην Κεντρική Ασία και τη Σιβηρία, την εκτέλεση των ηγετικών στελεχών και ιδιαίτερα της διάνοησης και τη διάλυση όλων, σχεδόν, των συλλογικών οργάνων των ελληνικών κοινοτήτων, ακόμα και των καθαρά κομματικών. Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων των ελληνικών διωγμών δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένος ούτε και πρόκειται, μάλλον, να γίνει γνωστός. Από τις γενικές, πάντως, εκτιμήσεις φαίνεται ότι ήταν αρκετά υψηλός, για τα δημογραφικά δεδομένα του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ.

Τη φυσική και ηθική εξόντωση ακολούθησε και η εκπαιδευτική και πολιτιστική καταστροφή. Τον Αύγουστο του 1938 έκλεισαν τα περισσότερα ελληνικά σχολεία –που τότε ανέρχονταν σε 104– ή μετατράπηκαν σε εθνικά ή πολυεθνικά εκπαιδευτήρια των κατά τόπους Δημοκρατιών. Ταυτόχρονα η διδασκαλία της ελληνικής αντικαταστάθηκε με τη ρωσική ή τη γλώσσα της τοπικής αυτόνομης Δημοκρατίας (όπως έγινε π.χ. με την αμπχαζική στα σχολεία της Αμπχαζίας και κυρίως με τη γεωργιανική σε ολόκληρη σχεδόν τη Γεωργία). Παράλληλα σημειώθηκαν και αρκετές συλλήψεις ελλήνων δασκάλων. Πάντως, και

182

μετά το κλείσιμο των σχολείων, ορισμένοι εκπαιδευτικοί συνέχισαν κρυφά να παραδίδουν μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Ταυτόχρονα σχεδόν άρχισε και το ξήλωμα του ελληνοσοβιετικού Τύπου και της ελληνικής τυπογραφίας, και γενικά εξαρθρώθηκαν οι μηχανισμοί των αξιόλογων πολιτιστικών δραστηριοτήτων του Ελληνισμού της χώρας.

Πριν καλά καλά συνέλθει το ελληνικό στοιχείο της ΕΣΣΔ από τις “εκκαθαρίσεις” της φοβερής τριετίας 1936-1938, πέρασε από νέα δοκιμασία: τους “εθνικούς” εκτοπισμούς της περιόδου 1941-1949. Παρά την ενεργό συμμετοχή του στον “μεγάλο πατριωτικό πόλεμο”, όχι μόνο δεν απέφυγε τις διακρίσεις σε βάρος του, αλλά υπέστη, επιπλέον, τις ίδιες σχεδόν διώξεις με τις εθνότητες εκείνες που είτε είχαν συμπράξει με τους Γερμανούς είτε απλώς θεωρούνταν ύποπτοι συνεργασίας. Υπολογίστηκε ότι μόνο το 1944 εκτοπίστηκαν 16.375 Έλληνες από τα εδάφη της Γεωργίας, της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν και 14.760 από την Κριμαία. Οι περισσότεροι μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικώς, και κάτω από άθλιες συνθήκες, στις κεντροασιατικές Δημοκρατίες (κυρίως στο Καζαχστάν και

το Ουζμπεκιστάν) και τη Σιβηρία. Οι εκτοπισμοί συνεχίστηκαν και μετά τη λήξη του πολέμου, γεγονός που δείχνει ότι η αιτιολόγησή τους από τις σοβιετικές αρχές ήταν εντελώς προσχηματική. Τελικά, οι “ειδικές μετοικεσίες”, όπως αποκαλούνταν επίσημα οι εθνικοί εκτοπισμοί, εντάσσονταν στους στόχους της γενικότερης σοβιετικής τακτικής των δημογραφικών ανακατατάξεων, που απέβλεπαν βραχυπρόθεσμα στην απαλλαγή των συνοριακών επαρχιών της χώρας από τις μη “έμπιστες” εθνότητες και μακροπρόθεσμα στην επιτάχυνση του εκρωσισμού τους. Παράλληλα εξυπηρετούνταν και άλλοι στόχοι: η εθνολογική αλλοίωση των κεντροασιατικών Δημοκρατιών και η τροφοδότησή τους με το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό που θα βοηθούσε στην υλοποίηση των μεγαλεπήβολων σχεδίων της σοβιετικής ηγεσίας για την εντατικοποίηση της μεταπολεμικής τους εκβιομηχάνισης. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, οι εκτοπισμοί εκείνοι του ελληνικού στοιχείου της ΕΣΣΔ τραυμάτισαν θανάσιμα τις σχέσεις του με το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα της χώρας στην οποία ζούσαν, τόσο σε πανενωσιακό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Επανήλθε λοιπόν –τη φορά αυτή ισχυρότερο– το όραμα της τελικής καταφυγής τους στη μακρινή πατρίδα τους, την Ελλάδα.

Η επέκταση της “παλιννόστησης”

Οι περισσότεροι από τους Έλληνες της ΕΣΣΔ, που εκτοπίστηκαν στη δεκαετία του 1940, επεδίωξαν, μετά την “αποσταλινοποίηση” του 1956, να ξαναγυρίσουν στις παλιές τους εστίες, χωρίς όμως πάντοτε να καταφέρουν να ανακτήσουν τα σπίτια και τις χαμένες τους περιουσίες (που είχαν, στο μεταξύ, περάσει σε ξένα χέρια). Μερικοί αναζήτησαν οριστική λύση στην “παλιννόστηση” στην Ελλάδα. Η τάση άρχισε να κερδίζει έδαφος στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και, παρά την απριλιανή δικτατορία του 1967, συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια. Υπολογίζεται ότι μεταξύ του 1965 και του 1985, πριν δηλαδή αρχίσει το μεγάλο κύμα των “παλιννοστήσεων” των ομογενών της ΕΣΣΔ, έφτασαν σε ελληνικό έδαφος 30.000 άτομα, από τα οποία, όμως, πολλά ήταν επαναπατριζόμενοι πολιτικοί πρόσφυγες του Εμφυλίου. Η προοπτική της “παλιννόστησης” θα γίνει ρεαλιστικότερη μετά την κατάρρευση του σοβιετικού συγκεντρωτικού συστήματος (1989), τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, την πλήρη ανεξαρτητοποίηση των επιμέρους Δημοκρατιών και την ένταξή τους (με την εξαίρεση των Βαλτικών Χωρών και της Γεωργίας) στην Κοινοπολιτεία των Ανεξάρτητων Κρατών (Δεκέμβριος 1991).

Πάντως, λίγο πριν ολοκληρωθεί η κατακλυσμαία αυτή διαδικασία, ο Ελληνισμός της ΕΣΣΔ ανερχόταν, σύμφωνα με τη στατιστική του 1989, σε 358.000 άτομα. Το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού αυτού ήταν συγκεντρωμένο στη Γεωργία (100.324), την Ουκρανία (98.500), τη Ρωσία (91.699), το Καζαχστάν (46.400), το Ουζμπεκιστάν (10.400) και την Αρμενία (4.600). Οι ίδιοι οι Έλληνες της ΕΣΣΔ υπολόγιζαν στο διπλάσιο τα ελληνικά δεδομένα της απογραφής, προσμετρώντας και τις μικτές, λόγω επιγαμιών, οικογένειες. Ακόμα και αν δεν λάβουμε υπόψη τους υπολογισμούς αυτούς κατά γράμμα, το ελληνικό στοιχείο των χωρών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αποτελούσαν, πριν από την έναρξη της νέας μεγάλης “εξόδου” προς την Ελλάδα (που έφερε στο εθνικό κέντρο πάνω από 100.000 ομογενείς), το δεύτερο σε μέγεθος (μετά τους Έλληνες των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής) τμήμα του Ελληνισμού της Διασποράς.

Από τους 98.578 Έλληνες της Ουκρανίας, η συντριπτική πλειονότητα ήταν εγκατεστημένη στη Μαριούπολη (24.078) και τα χωριά της (περίπου 50.000 ψυχές), το Ντονέσκ (12.000) και την Κριμαία (4.500). Στην ευρύτερη περιφέρεια της Οδησσού ήταν

εγκατεστημένοι 1.740, ενώ μέσα στην πόλη κατοικούσαν 1.060. Στο Καζαχστάν ζούσαν ακόμα 46.700 Έλληνες, αντιπροσωπεύοντας το 0,1% του συνόλου του πληθυσμού της Δημοκρατίας. Στο Ουζμπεκιστάν αριθμούσαν 10.500 άτομα, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών προσφύγων (το 0,1% του συνολικού πληθυσμού της Δημοκρατίας). Στην Κιργιζία επισημάνθηκαν μόνο μερικές μεμονωμένες ελληνικές οικογένειες.

Η σύγχρονη δημογραφική κατάσταση

Η έλλειψη επίσημων στοιχείων για την υπάρχουσα, σήμερα, δημογραφική και εθνολογική κατάσταση των χωρών της ΚΑΚ, σε συνδυασμό με την εν εξελίξει, ακόμα, διαδικασία της “παλιννόστησης” των ομογενών, δεν μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια σταθερή εικόνα για το μέγεθος και την κατανομή του εναπομένου Ελληνισμού των χωρών αυτών. Τα απογραφικά στοιχεία π.χ. της Γεωργίας είναι μάλλον αφερέγγυα, όχι μόνο εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο συγκεντρώθηκαν, αλλά και του χαρακτήρα των ελληνικών μετοικεσιών της τελευταίας, τουλάχιστον, δεκαετίας. Περισσότερο έγκυρα θεωρούνται τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής (του έτους 2002) του πληθυσμού της Ρωσικής Ομοσπονδίας, τα οποία εμφανίζουν 97.827 Έλληνες κατοίκους, με μεγαλύτερη τη συγκέντρωσή τους στη λεγόμενη Νότια Ομοσπονδιακή Περιφέρεια, με 70.736 άτομα.

Συζητήσιμα είναι επίσης τα στοιχεία της τελευταίας (του 1999) απογραφής του πληθυσμού στη Δημοκρατία της Λευκορωσίας, που εμφανίζουν μόνο 743 Έλληνες. Ο πραγματικός αριθμός, ωστόσο, των Ελλήνων της χώρας αυτής, σύμφωνα τουλάχιστον με εκτιμήσεις των εκεί ομογενειακών κύκλων, ανέρχεται σε 4.000 άτομα.

Γενικά, τα δεδομένα των απογραφών –όταν και όπου υπάρχουν– δεν δίνουν τα ακριβή μεγέθη του ελληνικού πληθυσμού των χωρών που ανήκαν στην πρώτη ΕΣΣΔ. Οι δυσκολίες οφείλονται σε πολλούς και ποικίλους παράγοντες, από τους οποίους οι σημαντικότεροι είναι, ίσως, η ενσωμάτωση με τους μικτούς γάμους, και γενικά η αναπόφευκτη αφομοίωση από τους πολυπληθέστερους συνοίκους λαούς, αλλά και η ιδιόμορφη διαδικασία των παλιννοστήσεων. Αρκετές χιλιάδες από το σύνολο των “επαναπατρισθέντων” Ελλήνων της πρώην ΕΣΣΔ (που ξεπέρασε προ πολλού τα 100.000 άτομα), δεν εγκαθίστανται ακόμα οριστικά στη Ελλάδα, αλλά μετακινούνται παλινδρομικά μεταξύ των χωρών της ως τώρα φιλοξενίας τους και του εθνικού κέντρου.

2. ΥΠΕΡΚΑΥΚΑΣΙΑ

Ελευθέριος Χαρατσιδης

Οι πανάρχαιες ελληνικές εγκαταστάσεις στα δυτικά παράλια του Ευξείνου –που διαιωνίστηκαν σε διασωζόμενα, ακόμα και σήμερα, τοπωνύμια– δεν παρουσιάζουν τεκμηριωμένη, τουλάχιστον, σχέση με τις νεότερες μετοικεσίες των Ελλήνων στους ίδιους ή γειτονικούς χώρους, και συνεπώς δεν εντάσσονται στο πλαίσιο του κειμένου αυτού. Το ίδιο αφορά και στις μαρτυρημένες επίσης μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών σε εδάφη της σημερινής Αρμενίας και Γεωργίας, τόσο κατά την ελληνιστική όσο και κατά τη βυζαντινή περίοδο. Οι πληροφορίες, εξάλλου, που διαθέτουμε για την παρουσία Ελλήνων στο Καχέτι και σε άλλες γεωργιανικές περιοχές, κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, είναι γενικές και οπωσδήποτε δεν αφορούν σε συμπαγείς πληθυσμικές ομάδες. Παρά την ύπαρξη, λοιπόν, συχνών επαφών ανάμεσα στον ελληνικό κόσμο και τους λαούς της γεωγραφικής περιοχής, που σήμερα ονομάζεται Υπερκαυκασία, δεν μπορούμε να μιλούμε για νεοελληνικές μετοικεσίες στο χώρο αυτό πριν τον 18ο αιώνα. Τότε συγκροτήθηκαν και οι πρώτες ελληνικές εστίες στην Τιφλίδα, τη βορειοδυτική Αρμενία, αλλά και σε περιοχές του βορείου Καυκάσου. Μερικοί ιστορικοί ανεβάζουν τον αριθμό των Ελλήνων, που εγκαταστάθηκαν κατά τα μέσα του 18ου αιώνα σε οικισμούς στο Αλαβερντί (Μαντάν), το Σαμλούγκ και το Αχταλά (Άνω και Κάτω) σε περίπου 800 οικογένειες.

Οι μετοικεσίες της περιόδου αυτής συνδέθηκαν με τις προσπάθειες του γεωργιανού βασιλιά Ηρακλείου Β΄ (1744-1798) να αξιοποιήσει και πάλι τα παλιά μεταλλεία του Αχταλά, φέροντας εξειδικευμένους μεταλλωρύχους από γνωστές μεταλλοφόρες περιοχές του Πόντου, κυρίως από την Αργυρούπολη (Gümüşhane) και τη Θεοδοσιούπολη (Ερζερούμ). Οι προσπάθειες αυτές συνεχίστηκαν και μετά το πέρασμα στον 19ο αιώνα, τη φορά αυτή από τους νέους κυριάρχους της Υπερκαυκασίας, τους Ρώσους, οι οποίοι, εκτός από την αξιοποίηση των ελλήνων μεταλλωρύχων, επιζητούσαν και τη δημογραφική, ενίσχυση στις νέες κτήσεις τους, του χριστιανικού στοιχείου έναντι του μουσουλμανικού. Γι' αυτό και συστηματικοποίησαν τους εποικισμούς σε διάφορες περιοχές του Καυκάσου και του Αντικαυκάσου, διευκολύνοντας την εγκατάσταση –σε διάφορες φάσεις, που άρχισαν από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και έληξαν τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου– χριστιανικών πληθυσμών (ελληνικών και αρμενικών) από την οθωμανική, κυρίως, αλλά και από την περσική επικράτεια.

Με τη ρωσοτουρκική συνθήκη, μάλιστα, της Αδριανούπολης (1829) οι Ρώσοι πέτυχαν τη διεύρυνση των εποικισμών αυτών με χριστιανούς φυγάδες και μετανάστες, που προέρχονταν από τις περιοχές του Καρς, του Ερζερούμ και του Μπαγιαζίτ. Οι μέτοικοι αυτοί διοχετεύθηκαν προς τον Βόρειο Καύκασο και –κυρίως– την κεντρική Γεωργία (το Τσιντοκάρο, το Ντμανίσι, το Μαγκλίσι και κυρίως στο Τριαλέτι της περιοχής της Τσάλκας). Τελικά η Τσάλκα έγινε το σημαντικότερο, τότε, κέντρο των ελληνικών –αγροτικών, αυτή τη φορά– εποικισμών στη Γεωργία. Έτσι, από τις 2.600 ψυχές που κατοικούσαν στην περιοχή της Τσάλκας το 1830, οι 1.900 ήταν Έλληνες και οι υπόλοιποι Αρμένιοι. Την Άνοιξη του 1832 καταγράφηκαν στην ίδια περιοχή 18 ελληνικοί οικισμοί με 532 οικογένειες (3.381 άτομα, από τα οποία τα 1.336 ήταν παιδιά). Ανάλογες εγκαταστάσεις έχουμε και σε περιοχές της Αρμενίας. Αρχικά στην επαρχία Κατάρ (κοντά στην πόλη Καπάν), στα χωριά Κογές και Γιαγντάν, κοντά στο σημερινό Στεπαναβάν της περιφέρειας Λόρι, και στη συνέχεια στην περιφέρεια των πόλεων Γκιουμρί (πρώην Αλεξαντροπόλ/Λε-

67

νινακάν) και Ουρμόντς Μαϊλά ή Γκρέτσεσκάγια Σλομποντά (Ελληνικός Συνοικισμός).

Πάντως ο πρώτος μεγάλος όγκος Ελλήνων που μετακινήθηκε προς την Υπερκαυκασία (κατά κανόνα από περιοχές του Πόντου), εγκαταστάθηκε εκεί στα χρόνια που ακολούθησαν τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856) και το ρωσοτουρκικό πόλεμο 1877-1878. Στη δεκαετία π.χ. του 1850 εγκαταστάθηκαν έλληνες ναυτικοί στο Οτσαμτσόρι και το Πιτσούντα. Δέκα χρόνια αργότερα, ομάδες ελλήνων μεταναστών από την επαρχία της Τραπεζούντας ίδρυσαν, κοντά στην πόλη Μπορζόμι της ανατολικής Γεωργίας, τον οικισμό Τσιχισβάρι, ενώ άλλοι μέτοικοι σχημάτισαν στην περιοχή του Τετριτσκάρο τα χωριά Μικρή και Μεγάλη Ίτραγκα, Τζιγκρασένι, Ιβάνοβκα και Βιζίροβκα. Η βασική ασχολία των κατοίκων των χωριών αυτών ήταν η επεξεργασία της πέτρας και του μαρμάρου. Αντίθετα οι ελληνικοί πληθυσμοί που στρέφονταν προς την Αμπχαζία ήταν κυρίως αγρότες. Πά-

ντως, την ίδια περίπου εποχή, έλληνες ναυτικοί από την Τραπεζούντα σχημάτισαν στην πόλη Σουχούμι ολόκληρη συνοικία, το “Συνοικισμό των Ναυτών” (Ματρόσκαϊα Σλομποντά). Στην ίδια, πάντως, πόλη ήταν ήδη εγκατεστημένη και μια ευάριθμη ομάδα ελλήνων τεχνιτών και εμπόρων. Παράλληλα, μέτοικοι προερχόμενοι από την περιοχή της Σάντας, έχτισαν νέους οικισμούς (Ντάγκβα, Κιβιρίκι κ.ά.) και στην Ατζαρία, ιδιαίτερα γύρω από Βατούμ. Οι εγκαταστάσεις Ελλήνων (κατά μεγάλο μέρος από την επαρχία της Τραπεζούντας) στα μέρη αυτά συνεχίστηκαν και στα επόμενα χρόνια, ως τη δεκαετία του 1920. Στις αρχές π.χ. του 20ού αιώνα υπολογίζεται ότι μετακινήθηκαν από την Τουρκία προς διάφορες περιοχές της ανατολικής Υπερκαυκασίας 6.400, περίπου, έλληνες φυγάδες ή μετανάστες. Ο αριθμός αυτός θα πρέπει ασφαλώς να προστεθεί στο συνολικό αριθμό των 105.189 Ελλήνων του Καυκάσου, όπως αυτός εμφανίζεται –μειωμένος, μάλλον, σε σχέση με την πραγματικότητα– στην πρώτη επίσημη ρωσική απογραφή του 1897 (το σύνολο των ατόμων που καταγράφηκαν ως “Έλληνες” σε ολόκληρη την τσαρική επικράτεια ανερχόταν στους 207.536). Σύμφωνα, εξάλλου, με σχετικά έγκριτους υπολογισμούς, στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ζούσαν στις χώρες του Καυκάσου 180.123 Έλληνες. Στον αριθμό, πάλι, αυτό θα πρέπει να προστεθούν αρκετές δεκάδες χιλιάδες Ελλήνων, που άρχισαν να καταφεύγουν σε διάφορες περιοχές του Αντικαυκάσου μετά την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από τον Πόντο (1917) και την έναρξη των τουρκικών διωγμών.

Η φυγή εκείνη βέβαια δεν περιορίστηκε μόνο στις χώρες του Καυκάσου, αλλά συμπεριέλαβε και άλλες επαρχίες της Ρωσίας και της Κριμαίας. Υπολογίζεται ότι το 1919 βρίσκονταν στην Υπερκαυκασία, τον Βόρειο Καύκασο, τη “Νότια” και Βόρεια Ρωσία (εννοείται και στην Ουκρανία) 593.700 Έλληνες. Από αυτούς 30.350 ήταν διασκορπισμένοι στην Αρμενία, 112.850 στη Γεωργία, 15.000 στο Αζερμπαϊτζάν, 18.000 στις περιφέρειες του Σότσι και του Λαζαρόβσκι, 375.000 στον Βόρειο Καύκασο και τη Νότια Ρωσία (με μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στις περιοχές της Σταυρούπολης και του Πιετιγκόρσκ, με 20.000, του Κουμπάν με 30.000, του παλιού “Κυβερνείου της Μαύρης Θάλασσας” με 25.000, στη χερσόνησο της Κριμαίας με 70.000, στην περιοχή της Μαριούπολης με 170.000, και στη Χερσώνα, το Νικολάιεφ και την Οδησό με 35.000 άτομα). Τέλος, 35.000 Έλληνες βρίσκονταν διάσπαρτοι σε διάφορες περιοχές της “Βόρειας” Ρωσίας.

Οι έλληνες μέτοικοι δεν εγκαθίσταντο πάντοτε ούτε αμέσως στους νέους τόπους. Συχνά αναγκάζονταν να αναζητήσουν συνθήκες κατάλληλες για διαβίωση, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα τη διάχυση της μετανάστευσης σε μια τεράστια έκταση της Υπερκαυκασίας. Δεν ήταν, εξάλλου, σπάνιο το φαινόμενο να υποχρεώνονται –από ασθένειες, επιδημίες ή ακόμη και από την στενότητα του προσφερόμενου καλλιεργήσιμου χώρου– να φεύγουν από κάποια μέρη, αναζητώντας άλλα καταλληλότερα. Σύμφωνα με τοπικές παραδόσεις, οι κάτοικοι ορισμένων οικισμών της Τσάλκας, εξαιτίας της ανεπάρκειας της διαθέσιμης γης, μετοίκησαν, κατά τα τέλη μάλλον του 19ου αιώνα, στο “Κυβερνείο της Σταυρούπολης”, από όπου, όμως, αναγκάστηκαν να φύγουν και πάλι (αρκετοί γυρνώντας πίσω) εξαιτίας του πυρετού που είχε εξαπλωθεί στην περιοχή.

Στις διαρκείς αυτές μετακινήσεις σημαντικό ρόλο έπαιξαν και τα πολεμικά γεγονότα, ιδιαίτερα όταν αυτά κατέληγαν σε αλλαγή της κυριαρχίας. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις οι πολεμικές περιπέτειες οδήγησαν και στον οριστικό ξεριζωμό των ελληνικών πληθυσμών, με μαζικότερο το παράδειγμα της επαρχίας του Καρς. Στα 1914 π.χ., μετά την έναρξη των τουρκικών επιθέσεων στο Κυβερνείο του Καρς, περίπου 20.000 Έλληνες

της περιοχής αναγκάστηκαν να μετακινηθούν εσπευσμένα προς τις ανατολικές και βορειοανατολικές επαρχίες της Υπερκαυκασίας. Οι 35.000, περίπου, Έλληνες, που είχαν εγκατασταθεί στην επαρχία αυτή κατά τη διάρκεια και λίγο μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους του 19ου αιώνα, αλλά και όσοι είχαν καταφύγει εκεί κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν σε μια δραματική “έξοδο” προς το λιμάνι του Βατούμ και από εκεί προς την Ελλάδα. Η “έξοδος” εκείνη –που μετατράπηκε σε “παλιννόστηση”– άρχισε το Φθινόπωρο του 1919 και έκλεισε τον Αύγουστο του 1920.

Η καταφυγή στη μακρινή και μάλλον άγνωστη ελληνική πατρίδα των ελλήνων Καρσλήδων δεν ήταν η μόνη. Την ίδια ταραγμένη εποχή σημειώθηκαν και άλλα κύματα επαναπατριζόμενων ομογενών από διάφορες περιοχές της άλλοτε μεγάλης Ρωσικής Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια της Σοβιετικής Ρωσίας και της ΕΣΣΔ. Από τις Σοβιετικές Δημοκρατίες της Υπερκαυκασίας έφυγαν επίσης αρκετοί ομογενείς, τόσο κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου όσο και στο Μεσοπόλεμο.

Στα 1989, λίγο πριν αρχίσει, δηλαδή, η μεγάλη, μαζική παλιννόστηση των Ελλήνων της ΕΣΣΔ –που ερήμωσε κυριολεκτικά τις εναπομένουσες, παρά τις περιπέτειες, ελληνικές εστίες της Υπερκαυκασίας– καταγράφηκαν στη Γεωργία 100.304 Έλληνες (που αντιπροσώπευαν το 1,9% του συνόλου του πληθυσμού της Δημοκρατίας και το 27,9% του συνολικού ελληνικού στοιχείου της ΕΣΣΔ). Από αυτούς 14.663 ήταν εγκατεστημένοι στην Αμπχαζία και 7.379 στην Ατζαρία. Στην Τιφλίδα καταγράφηκαν 21.722 άτομα, στο Ρουστάβι 6.000 περίπου, στις περιοχές της Τσάλκας 36.000, του Τετρισκάρο 10.000, του Ντμανίσι 17.400, του Τοιχιοβάρι 1.700, του Σοχούμ 14.000 και του Βατούμ 8.000. Στην Αρμενία κατοικούσαν 4.650 Έλληνες (2.231 άρρενες και 2.419 γυναίκες), εγκατεστημένοι κυρίως σε έξι “ελληνικά” χωριά, και στο Αζερμπαϊτζάν περί τα 1.000 άτομα, στην πλειονότητά τους στην πρωτεύουσα, Μπακού.

Η δραματική δημογραφική πτώση των Ελληνισμού της Υπερκαυκασίας άρχισε λίγα χρόνια μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την έναρξη των εθνικών ανταγωνισμών στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου. Για ποικίλους, λοιπόν, πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους άρχισαν να καταφτάνουν στην Ελλάδα, ιδίως μετά το πέρασμα στη δεκαετία του 1990, αρκετές χιλιάδες ομογενών. Σήμερα, ποσοστό μεγαλύτερο από το 85% του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής αποτελούν συνταξιούχοι και γέροντες, που δεν είναι πια σε θέση ή δεν επιθυμούν, για άλλη μια φορά στη ζωή τους, να αφήσουν τις εστίες τους, αναζητώντας νέες, έστω κι αν αυτές βρίσκονται στη πατρίδα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εθνογραφικό προφίλ των Ελλήνων της Υπερκαυκασίας. Όσον αφορά στη γλώσσα τους, την αυτονομασία τους και τα βασικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους μπορούν να καταταχθούν σε μια ορισμένη ενιαία πολιτισμική κοινότητα. Ωστόσο στο εσωτερικό της φαινομενικά ενιαίας αυτής κοινότητας μπορούν να διακριθούν αρκετές τοπικές ομάδες, με ιδιαίτερα, για την κάθε μια από αυτές, διακριτικά γνωρίσματα, τα οποία διαμορφώθηκαν μέσα από τις οικονομικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, είτε στους τόπους της προέλευσης των προγόνων τους είτε στις χώρες που φιλοξενήθηκαν επί δεκαετίες ή επί αιώνες.

Γενικά, τους Έλληνες της Υπερκαυκασίας, ανάλογα με τις γλωσσικές τους ιδιαιτερότητες, μπορούμε να τους διακρίνουμε σε ελληνόφωνους και τουρκόφωνους. Η αυτονομασία των πρώτων είναι “Ρωμαίος” για τους άνδρες και “Ρομαίισα” για τις γυναίκες, και τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται με τον πρόσθετο τοπικό προσδιορισμό “Πόντιος” και “Πόντια”. Αυτοί μιλούν την “ποντιακή” διάλεκτο της Μαύρης θάλασσας (ή όπως την

αποκαλούν οι ίδιοι, την «ρωμέικη γλώσσα»). Η αυτονομασία της δεύτερης ομάδας είναι “Ουρούμι” (που είναι, βέβαια, η απόδοση του “Ρωμικός”). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι “Ουρούμι”, όταν αναφέρονται στον εαυτό τους, μιλώντας ρωσικά, χρησιμοποιούν το ρωσικό όρο “Γκρέκι” (Έλληνες) και τη γλώσσα τους την αναφέρουν ως «τη δική μας ελληνική». Αυτή, άλλωστε, και δήλωναν ως μητρική τους γλώσσα στις απογραφές πληθυσμού. Γενικά στη Γεωργία αναγνωρίζουν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική, το 95% των ελλήνων κατοίκων της. Σύμφωνα, εξάλλου, με στοιχεία των ετών 1970 και 1979, το 80% των Ελλήνων που διαβιούσαν στην Αρμενία δήλωναν την ελληνική ως μητρική τους γλώσσα, περίπου το 13% τη ρωσική και το 7% την αρμενική. Σε έρευνα του 1989 το 85% των 4.650 Ελλήνων της Αρμενίας δήλωσαν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική, πράγμα που συνδέεται με την ενίσχυση της εθνικής τους αυτοσυνειδησίας, τις εντεινόμενες, ολοένα και περισσότερο, σχέσεις με τη σημερινή ιστορική τους πατρίδα και με τη μαζική “μετανάστευσή τους” στην Ελλάδα. Η ελληνογλωσσία ενισχύεται ακόμα περισσότερο, τόσο στη Γεωργία όσο και στην Αρμενία, με τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε περιοχές όπου ζουν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί.

Στη σημερινή Υπερκαυκασία έχουν, επίσης, σχηματιστεί σταδιακά οργανωμένες ελληνικές κοινότητες και σύλλογοι, ακόμα και σε περιοχές με διάσπαρτες ομάδες ελλήνων κατοίκων. Οι βασικοί προσανατολισμοί των δραστηριοτήτων των κοινοτήτων και των συλλόγων αυτών –ή και άλλων ελληνικών κοινωνικών οργανώσεων– συνδέονται με την αναδημιουργία και αναγέννηση του εθνικού και εθνοπολιτισμικού τους προσώπου, την παγίωση των σχέσεών τους με την Ελλάδα, τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας, την εξασφάλιση ελληνικών βιβλίων και γενικά την αξιοποίηση κάθε είδους πολιτιστικών στοιχείων που προέρχονται –άμεσα ή και έμμεσα– από την ιστορική τους πατρίδα.

200

Γ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΣΙΑ

Αναστάσιος Μ. Τάμης

Ώς τον 18ο αιώνα η ελληνική παρουσία στην Ασία περιοριζόταν σε μεμονωμένα άτομα, που για ποικίλους λόγους –συχνά με τρόπο τυχοδιωκτικό– έζησαν ένα μέρος της ζωής τους σε μία η περισσότερες χώρες της ηπείρου. Περισσότερο γνωστή είναι η περίπτωση του Κωνσταντίνου Γεράκη (1647-1688) από την Κεφαλληνία, που μετά από περιπλανήσεις στη Νοτιοανατολική Ασία κατέληξε, στα μέσα του 17ου αιώνα, στην Ταϊλάνδη. Από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα άρχισαν να εγκαθίστανται σε ορισμένες ασιατικές χώρες (κυρίως της ευρύτερης Ινδίας) φιλοπερίεργοι έμποροι από τη Βαλκανική και τη Μικρά Ασία, χιώτες και επτανήσιοι νησιώτες ναυτικοί και τυχοδιώκτες από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αλεξάνδρειας, της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης, της Οδησού και της Φιλιππούπολης. Αυτό, τουλάχιστον, μαρτυρούν οι ταφόπετρες στο κοιμητήριο του καθολικού ναού της Παναγίας στο προάστιο Murghihatta της Καλκούτας, όπου είναι θαμμένοι αρκετοί από αυτούς. Ορισμένοι από τους 150 πρωτοπόρους Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην περίοδο 1770-1835 στην Καλκούτα, όταν η πόλη άκμαζε ως πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας των Ινδιών, στην Ντάκα (του σημερινού Μπαγκλαντές) και στην ευρύτερη περιοχή της Βεγγάλης, κατόρθωσαν να πλουτίσουν. Λιγότεροι ακολούθησαν τη μακρύτερη πορεία προς το Πεκίνο και τη Σαγκάη. Στην Καλκούτα οι περίπου 50 Έλληνες συνεργάστηκαν με τους πορτογάλους και τους αρμενίους εμπόρους, χρησιμοποιήσαν κοινό ναό και κοινότητα, την οποία και ενεργέτησαν με τέσσερα οικήματα ως το 1781, οπότε ιδρύθηκε ο ελληνικός ναός τους. Ο συμπαγέστερος όγκος των πρωτοπόρων αυτών Ελλήνων προερχόταν από τη Μικρά Ασία, και αποτελούνταν από εμπόρους και τεχνίτες. Ελάχιστοι ήταν εγγράμματοι, όπως ο Δημήτριος Γαλανός (1760-1833), ο πρώτος έλληνας ινδολόγος που είχε μελετήσει τη σανσκριτική στην Οξφόρδη. Στην Ντάκα είχαν εγκατασταθεί λιγότεροι, όπως π.χ. ο Παναγιώτης Αλεξίου από τη Φιλιππούπολη το 1772.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα χιώτες έμποροι, που είχαν αναπτύξει επιχειρηματικά δίκτυα με κέντρα το Λονδίνο, το Μάντσεστερ και το Λίβερπουλ σε όλα τα ευρωπαϊκά και μαυροθαλασσίτικα λιμάνια, επεκτάθηκαν προς στην Ινδία και την Κίνα. Το πρώτο υποκατάστημα του ισχυρού αγγλοχιώτικου εμπορικού οίκου των αδελφών Ράλλη –που ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα στις Ινδίες και δημιούργησε ένα είδος “εμπορικής αυτοκρατορίας”– άνοιξε στην Καλκούτα το 1851, με διευθυντές τον Ιωάννη Ευστρατίου Ράλλη και τον Νικόλαο Γεωργίου Πασπάτη. Η εταιρεία των αδελφών Ράλλη επεξέτεινε τις επιχειρήσεις της στη Βομβάη, το Καράτσι και το Μαδράς, εγκαθιστώντας ένα μεγάλο πλέγμα πρακτορείων σε τουλάχιστον 30 πόλεις της Ινδίας. Εκτός των Ράλληδων, στην Ινδία εγκαταστάθηκαν και άλλες χιώτικες οικογένειες, όπως οι Βλαστού, Ζίφου, Πετροκόκκινου και Σκυλίτση, με αποτέλεσμα να λειτουργήσει ακόμη και Αδελφότητα Χιωτών στην περιοχή (1851). Αρκετοί, εξάλλου, από εκείνους που εγκαταστάθηκαν εκεί στα μέσα της δεκαετίας του 1850 συνεργάζονταν με τη βρετανική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών. Ευαγή ιδρύματα, μνημεία και μουσεία στην Καλκούτα και την Ντάκα προδίδουν την ανθρωπιστική και οικονομική παρέμβαση των ελλήνων εμπόρων κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η μετανάστευση προς τις χώρες της Ασίας, κυρίως την Κίνα, συνεχίστηκε με γρηγορότερους ρυθμούς από Έλληνες των λιμανιών του Αιγαίου και του Ιονίου, σε μεγάλο βαθμό Κεφαλονίτες και Χιώτες, εγκατεστημένους στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Συνήθης πορεία των Ελλήνων ήταν το ταξίδι διαμέσου της Οδησσοού και του υπερσιβηρικού σιδηρόδρομου, προς τη Μαντζουρία και από εκεί στο Chefoo (σημερινό Yantai) της επαρχίας Shantung της βόρειας Κίνας. Για παράδειγμα, ο ποιητής Νίκος Καββαδίας γεννήθηκε το 1910 σε μια μικρή πόλη της Μαντζουρίας, κοντά στο Χαρμπίν, από γονείς Κεφαλονίτες. Οι Χιώτες στην καταγωγή, Ηλίας και Επαμεινώνδας Παραδείσης, με άλλα τέσσερα αδέρφια τους που είχαν γεννηθεί στη Σμύρνη, εγκαταστάθηκαν το 1900 στην πόλη Chefoo και στο μεγάλο λιμάνι του Tientsin της επαρχίας Hopeh. Στην πόλη Chefoo, όπου ήδη είχαν εγκατασταθεί και οι αδελφοί Παΐζη, έφεραν αργότερα τα παιδιά τους, και εκεί γεννήθηκε ο Αριστείδης Παραδείσης (1923), ο οποίος –ελλείψει ορθόδοξου ναού– βαπτίστηκε στην αγγλικανική εκκλησία της περιοχής. Το 1932 ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων του Chefoo ανερχόταν σε 11 ψυχές. Σύμφωνα με έγγραφες πηγές και προφορικές μαρτυρίες Ελλήνων που έζησαν στην Κίνα, την εποχή αυτή Έλληνες είχαν εγκατασταθεί στις πόλεις Chefoo, Σαγκάη, Tientsin, αλλά ακόμη και στο Kunming της επαρχίας Yunnan.

Στη Σαγκάη είχαν εγκατασταθεί πριν το 1920 πέντε οικογένειες Σαμίων και Δωδεκανησίων, ως εισαγωγείς κρασιού και ξηρών καρπών στην Κίνα, καθώς και κεφαλονιτών ναυτικών, ναυλομεσιτών και εφοπλιστών. Οι σάμιοι αδελφοί Ιγγλέση εξήγαγαν ελληνικά προϊόντα στη Μαντζουρία και Κορέα. Το 1928, επειδή αναμίχθηκαν και στη ναυτιλιακή βιομηχανία, προσκάλεσαν στην Κίνα τον ανεισιόχρηστο, Γεώργιο Βακάκη, ώστε να αναλάβει τις εμπορικές επιχειρήσεις, μαζί με τον Πλάτωνα Θεοφάνη. Ακολούθησαν οι εγκαταστάσεις στη Σαγκάη των Μανόλη και Θεμιστοκλή Βακάκη (1929) και του Βύρωνα Θεοφάνη (1938). Ο τελευταίος εγκαταστάθηκε το 1939 στην πόλη Χαρμπίν της Μαντζουρίας, με τον αδελφό του, Γεώργιο, και τη νύφη του, Μαρία. Στη Σαγκάη, τη δεκαετία του 1930, είχε δημιουργηθεί μια αξιοσημείωτη ελληνική παροικία με εμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις. Το πιο σημαντικό εφοπλιστικό γραφείο της Σαγκάης το 1938 ήταν εκείνο του Κεφαλονίτη Εμμανουήλ Γιαννουλάτου.

Οι πολιτικές αναταραχές οδήγησαν τους Έλληνες της Κίνας είτε στην Ιαπωνία είτε στην Αυστραλία. Ο Θεμιστοκλής Βακάκης το 1948 μετανάστευσε στη Μελβούρνη, όπου και πέθανε το 2003 σε ηλικία 103 ετών. Αντίθετα, ο Βύρων Θεοφάνης έφυγε το 1946 από τη Μαντζουρία και εγκαταστάθηκε στο Τόκιο και αργότερα στη Γιοκοχάμα της Ιαπωνίας, από όπου το 1956 πέρασε στη Μελβούρνη της Αυστραλίας, όπου και σταδιοδρόμησε ως έμπορος καφέ. Στη Γιοκοχάμα ο Θεοφάνης είχε συνδεθεί με την οικογένεια του έμπορου μετάλλων Αντώνιου Παπαδόπουλου (που υπηρετούσε, τότε, εκεί ως επί τιμή πρόξενος της Ελλάδας), καθώς και με την οικογένεια του ιάπωνά ευπατρίδη Τ. Φουκοζάβα, νυμφευμένου με την Ελληνίδα Ακριβή. Στη Γιοκοχάμα ήταν ήδη εγκατεστημένες επτά οικογένειες ελλήνων εμπορευομένων και ναυτικών με την εγκατάσταση λοιπόν του Βύρωνα Θεοφάνη ιδρύθηκε και λειτούργησε, με εφήμερη διάρκεια (1948-1959), και η Ελληνοϊαπωνική Εταιρεία. Στο Τόκιο είχαν εγκατασταθεί τουλάχιστον δέκα οικογένειες ελληνοαμερικανών στρατιωτικών και νομικών, μέλη της αποστολής των ΗΠΑ στη χώρα αυτή την περίοδο 1946-1960. Το ελληνο-ευρωπαϊκό πνεύμα στη χώρα του Ανατέλλοντος Ηλίου, όμως, είχε ήδη φέρει από τον 19ο αιώνα ο Λευκάδιος Χερν (1850-1904), Ελληνοϊρλανδός, ο οποίος εγκαταστάθηκε το 1890 στην Ιαπωνία, όπου και αναδείχθηκε (με το όνομα Κοϊζούμι) σε έναν από τους εθνικούς ποιητές της χώρας.

Οι ελληνοϊαπωνικές σχέσεις έγιναν πιο στενές στις δεκαετίες 1950 και 1960, όταν άρχισαν οι αθρόες ναυπηγήσεις ελληνικών πλοίων, φορτηγών και δεξαμενόπλοιων στα ιαπωνικά

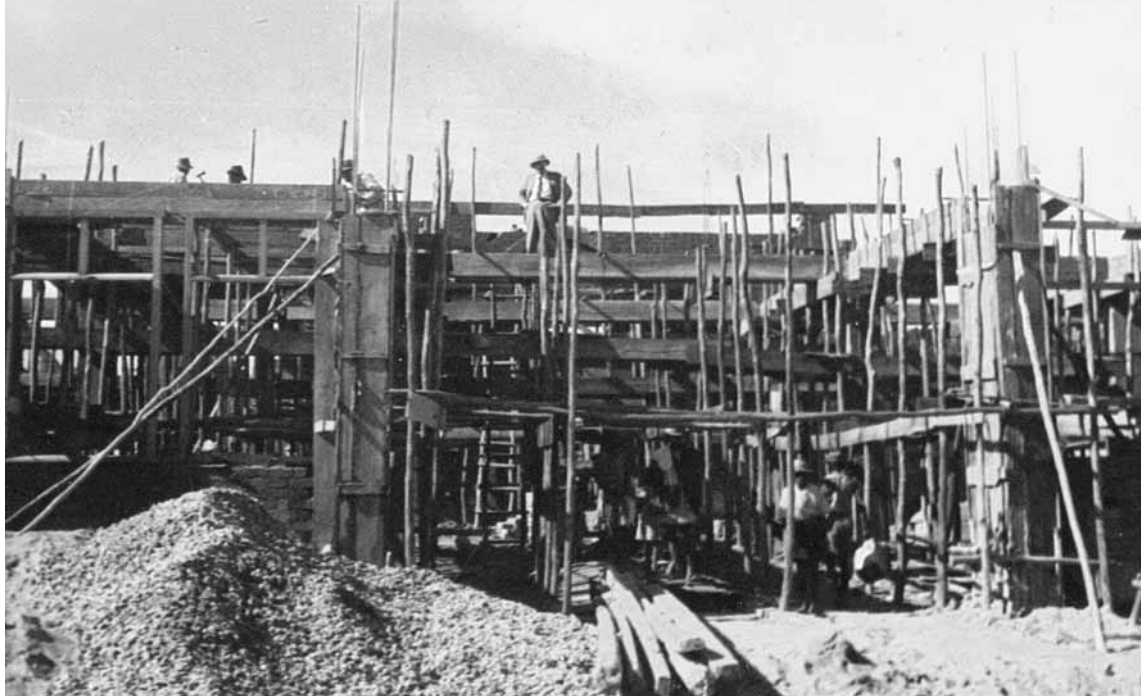
ναυπηγεία. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου υπάρχει διαρκής ροή ελλήνων εφοπλιστών και υπαλλήλων ναυτιλιακών επιχειρήσεων, οι οποίοι εγκαθίστανται, ορισμένες φορές με τις οικογένειές τους, για ένα ή δύο χρόνια στην Ιαπωνία (για την παρακολούθηση των ναυπηγήσεων). Το 1970 και 1980 οι ναυπηγήσεις των ελληνικών εφοπλιστικών εταιρειών διοχετεύονται στα κορεατικά ναυπηγεία, ενώ από το 1990 οι έλληνες εφοπλιστές άρχισαν να ναυπηγούν τα νέα τους πλοία σε κινεζικά ναυπηγεία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο εφοπλιστής Βασίλης Κωνσταντακόπουλος, στις αρχές του 21ου αιώνα, δημιούργησε το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού στο πανεπιστήμιο του Πεκίνου. Οι στενές σχέσεις του ελληνικού εφοπλισμού με την Ανατολική Ασία επεκτείνονται και στη ναυτολόγηση σε πλοία ελληνικής πλοιοκτησίας Ινδών, Πακιστανών, Φιλιππινέζων, Κορεατών και Κινέζων. Ειδικά γραφεία πληρωμάτων για τους έλληνες εργοδότες εγκαθίστανται στα μεγαλύτερα ασιατικά λιμάνια από τη δεκαετία του 1980, ενώ η Ναυτική Ακαδημία των Φιλιππίνων χρηματοδοτείται από έλληνες εφοπλιστές.

Η πολιτιστική και θρησκευτική ετερότητα, η ασταθής κοινωνική και οικονομική κατάσταση και το δυσπρόσιτο των ανατολικών γλωσσών υπήρξαν τα κύρια αίτια της συγκρατημένης μετανάστευσης των Ελλήνων προς τις ασιατικές χώρες. Κατά τον 19ο αιώνα η κυμαινόμενη και περιστασιακή εποίκηση των Ελλήνων στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ασίας καθορίστηκε από το βαθμό και την έκταση των σχέσεων, και τη συνεργασία τους με τις αποικιακές δυνάμεις της Μ. Βρετανίας, της Ολλανδίας και της Πορτογαλίας. Στην περίοδο αυτή υπολογίζεται ότι συνολικά πάνω από 6.000 Έλληνες είχαν εγκατασταθεί στην ευρύτερη περιοχή, με κύριες εστίες τις μεγαλουπόλεις των Ανατολικών Ινδιών και της Κίνας.

Τον 20ό αιώνα η ελληνική παρουσία στις χώρες της Ασίας εκφράστηκε με σταθερότερους και διαχρονικούς άξονες, άλλοτε ως έκφραση αποστολικής διακονίας της Ορθοδοξίας (Ινδία, Νότια Κορέα, Ιαπωνία), άλλοτε ως κυβερνητικά ελεγχόμενη και ενθαρρυνόμενη εγκατάσταση (Χονκ Κονγκ), και τέλος ως οικονομική εγκατάσταση ελληνικών εμπορικών και ναυτιλιακών οίκων, καθώς και πολυεθνικών βιομηχανιών (Κίνα, Ταϊλάνδη, Σιγκαπούρη, Ινδονησία). Είναι ενδιαφέρον να διαπιστώνει κανείς στις καθελκύσεις των εκατοντάδων πλοίων ιαπωνικής και κορεατικής ναυπήγησης τους αγιασμούς από ιάπωνες ή κορεάτες ορθοδόξους ιερείς. Σε όλα τα λιμάνια της ανατολικής και νοτιοανατολικής Ασίας, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, υπάρχει έντονη παρουσία ελληνικών πλοίων και ελλήνων ναυτικών.

Το 2005 (σύμφωνα με εκθέσεις διπλωματικών και ανώτερων κληρικών, προξενικά έγγραφα και μαρτυρίες των εποίκων της περιοχής και άλλο αρχειακό υλικό) ο αριθμός των κατοίκων ελληνικής καταγωγής που είναι εγκατεστημένος στις χώρες της ασιατικής ηπείρου δεν ξεπερνά τις 2.000 ψυχές. Συγκεκριμένα 35 οικογένειες Ελλήνων έχουν εγκατασταθεί στην Ιαπωνία, 38 στην Ινδία (οι περισσότερες επίγονοι παλαιότερων ελληνικών εγκαταστάσεων, κυρίως στην Καλκούτα), 11 στην Ινδονησία (κυρίως σε τουριστικά θέρετρα του Μπαλί και της Ιάβας), 16 στην Ταϊλάνδη (και στο θέρετρό της, το Phuket), 3 οικογένειες Ελλαδιτών και 2 Κυπρίων στην Παπούα-Νέα Γουινέα, 27 στην Κίνα, 14 στη Νότια Κορέα, 30 στις Φιλιππίνες, πάνω από 110 στο Χονκ Κονγκ (όπου ο ελληνικός πληθυσμός παραμένει φερέοικος και ανανεώσιμος εξαιτίας της συνεχούς αλλά προσωρινής εργοδοσίας), ενώ άλλες 25 οικογένειες είναι εγκατεστημένες στις υπόλοιπες χώρες της Ασίας και των νησιών του Ειρηνικού.

Οι πρωτοπόροι Έλληνες των Ινδιών παρέμειναν ουσιαστικά χωρίς εκκλησιαστική ποίμηση. Το 1760 στις Ινδίες οι έλληνες έμποροι, οι οποίοι εξήγαγαν τα ντόπια προϊόντα στην οθωμανική αγορά, συνεργάστηκαν με τους αρμένιους ομοτέχνους τους, προκειμένου να χρησιμοποιούν τον αρμενικό ναό, καταβάλλοντας ετησίως, ο καθένας, μια ρούπια. Αργότερα, με προεξάρχοντα τον καφέμπορο Αλέξη Χατζηαργύρη και σε συνεργασία με τους

204

Πορτογάλους, λειτούργησαν χριστιανικό ναό, τιμώμενο στο όνομα της Παναγίας (1772), ενώ στα 1782 ίδρυσαν ανεξάρτητο, πλέον, ελληνορθόδοξο ναό (της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος), με χρήματα που διέθεσε η οικογένεια του ευεργέτη Χατζηαργύρη (κυρίως ο Παναγιώτης Αλέξανδρου Αργύρης). Την ίδια χρονιά οι 40 περίπου Έλληνες της Καλκούτας και περιχώρων συνέπηξαν κοινότητα με τον τίτλο Ελληνική Αδελφότητα Ελλήνων της Καλκούτας. Τις πνευματικές ανάγκες των πιστών εξυπηρετούσαν ιερείς που απέστελνε αρχικά το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και στη συνέχεια το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, και σε όλο το διάστημα της αποικιοκρατίας στις Ινδίες και στην Κίνα, τόσο η ελληνική όσο και η αρμενική κοινότητα παρέμειναν ισχυρές, με πλούσια κοινωνική και πολιτιστική δράση. Το 1947 η παροικία των 80, περίπου, Ελλήνων της Σαγκάης ίδρυσε κοινότητα, την οποία υπηρέτησε ως πρόεδρος ο Γεώργιος Παραδείσης, με γραμματέα τον Γεράσιμο Μέξη, και μέλη τον επί τιμή πρόξενο της Ελλάδας Εμμανουήλ Γιαννουλάτο και αργότερα τον εγκατεστημένο στην πόλη αυτή από το Μεσοπόλεμο εφοπλιστή Παύλο Γιαννουλάτο.

Η ανεξαρτησία των κρατών της Ασίας από τους Βρετανούς, Ολλανδούς, Γάλλους και Πορτογάλους αποικιοκράτες οδήγησε σε εθνικοποιήσεις και βέβαια σε απελάσεις, περιορισμούς και τελική έξοδο των Ελλήνων από την Ινδία, κυρίως μετά το 1955. Έτσι, ενώ στα 1950 οι Έλληνες της Καλκούτας έφταναν τις 300 οικογένειες, με το πέρασμα στην επόμενη δεκαετία ο αριθμός τους μειώθηκε κατακόρυφα. Στο εξής ελάχιστοι Έλληνες παρέμειναν στην Καλκούτα και την Ντάκα, είτε ως υπερήλικες μαγαζάτορες είτε ως μέλη ορθόδοξων ιεραποστολών και κληρικών. Αντίθετα, στην Κίνα σημειώθηκε, μετά το 1994, έντονη εμπορική και οικονομική κινητικότητα ελλήνων επιχειρηματιών, κυρίως προς τη Σαγκάη και το Πεκίνο. Η πρόσκαιρη παρουσία ελλαδιτών εμπόρων, καθώς και ελλήνων εισαγωγέων από την Αυστραλία, δεν επέτρεψε τη δημιουργία ελληνικών κοινοτήτων και άλλων μορφών κοινωνικής ενσωμάτωσης των Ελλήνων στην περιοχή (με εξαίρεση μερικούς μικτούς γάμους). Το 2005 καταγράφηκαν συνολικά 30 οικογένειες εμπορευόμενων Ελλήνων στη Σαγκάη.

Το 1996, στο πλαίσιο ευρύτερης αναδιοργάνωσης της Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας στη Διασπορά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο απέσπασε την Ινδία, την Κορέα, την Κίνα, την Ινδονησία και τις Φιλιππίνες από τη Μητρόπολη της Νέας Ζηλανδίας και ίδρυσε την Ιερά Μητρόπολη Χονκ Κονγκ, με πρώτο προκαθήμενο τον σεβασμιότατο Νικήτα Λούλια.

ΤΟΥΡΚΙΑ

Εξετάζοντας τον Ελληνισμό στην Τουρκία δεν θα περιλάβουμε την προ του 1922 περίοδο, η οποία βεβαίως διαφέρει όχι μόνο ως προς την ιστορία και την ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων και το ρόλο της Εκκλησίας, αλλά και ως προς τη φύση του οθωμανικού/τουρκικού κράτους. Αυτό ισχύει τόσο για το ελληνικό στοιχείο της μικρασιατικής χερσονήσου (που εκμηδενίστηκε μετά το 1922-1923), αλλά και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου και της μείζονος Κωνσταντινούπολης. Η σύντομη αυτή ανασκόπηση θα καλύψει κυρίως την ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης.

Την αποχώρηση της Αντάντ, τον Οκτώβριο 1922, ακολούθησε μεγάλη φυγή Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης προς την Ελλάδα και αλλού. Ο αριθμός των Ελλήνων, που εκδιώχθηκαν από την περιοχή κατά την περίοδο 1922-1924, υπολογίζεται σε περίπου 155.000 άτομα. Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει έλληνες πολίτες, Έλληνες μη ανταλλάξιμους, Έλληνες που είχαν εισέλθει στην πόλη μετά το 1918 και κατοίκους των προαστίων της. Συνολικά, κατά την περίοδο 1924-1934 ο ελληνικός πληθυσμός της μείζονος Κωνσταντινούπολης μειώθηκε από 297.788 σε 111.200 άτομα.

Τα αίτια αυτής της τραγικής συρρίκνωσης του ελληνικού στοιχείου της Κωνσταντινούπολης (η σειρά της Ίμβρου και Τενέδου θα έρθει αργότερα) θα πρέπει να αναζητηθούν στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ασφυξία που δημιουργούσαν οι πολιτικές του κεμαλικού κράτους. Με βασικό στόχο τον –ακόμα και με βίαια μέσα– εκτουρκισμό της οθωμανικής κοινωνίας, το τουρκικό κράτος ανάγκασε χιλιάδες Έλληνες να χάσουν τη δουλειά τους, αλλά και επιχειρηματίες να εκποιήσουν τις επιχειρήσεις τους σε Τούρκους αντί πολύ χαμηλού τιμήματος. Παράλληλα, με την πρόφαση της προσβολής ή της μη άσκησης προπαγάνδας υπέρ του τουρκικού κράτους και του κεμαλικού καθεστώτος, απομακρύνθηκαν από τα καθήκοντά τους δεκάδες δάσκαλοι των ελληνικών σχολείων, με αποτέλεσμα την υποβάθμιση της λειτουργίας τους. Η υποβάθμιση αυτή, σε συνδυασμό με τη διοικητική αποκοπή των σχολείων από τα κοινοτικά όργανα της διοίκησής τους και τον προνομιακό διορισμό τουρκοδιδασκάλων, επέφερε δραματική μείωση των ελλήνων μαθητών, από 24.269, το 1921, σε 5.923 το 1928.

Ανάλογη πίεση δέχτηκαν και οι διάφορες κοινοτικές οργανώσεις φιλανθρωπικού και πολιτιστικού χαρακτήρα. Ενδεικτικό είναι το κλείσιμο του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως και η κατάσχεση της πολύτιμης βιβλιοθήκης και του αρχείου του. Το 1935 τουρκικός νόμος αφαιρούσε από τα χέρια των νομίμως εκλεγμένων εφορειών τη διοίκηση και τον οικονομικό έλεγχο των κοινοτικών κοινωφελών ιδρυμάτων και τον παρέδιδε σε διοικητές διορισμένους από το τουρκικό κράτος.

Κατά την ίδια περίοδο άρχισε να υπονομεύεται συστηματικά και η θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το κεμαλικό κράτος αμφισβήτησε καταρχάς τον οικουμενικό χα-

ρακτήρα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, προσπαθώντας για πρώτη φορά το 1923 να το παρουσιάσει ως θεσμό εσωτερικού τουρκικού δικαίου. Επίσης η υπονόμηση συνεχίστηκε με την υποστήριξη του τουρκικού κράτους προς τον αυτοαναγορευθέντα επικεφαλής της λεγόμενης «Τουρκικής Ορθοδόξου Εκκλησίας», παπά Ευτύμ Καραχισαρίδη, ο οποίος άρχισε από το 1924 να σφετερίζεται εκκλησίες του Πατριαρχείου μαζί με τις περιουσίες τους.

Οι τουρκικές πολιτικές συνεχίστηκαν και στα επόμενα χρόνια, με διάφορες μορφές και με καταπάτηση διεθνών συνθηκών και συμφωνιών. Με την επιστράτευση των νέων Ελλήνων στα εξοντωτικά τάγματα εργασίας του τουρκικού στρατού και την επιβολή, στα 1942, του περιβόητου “Varlik vergisi” (ειδικού φόρου επί της περιουσίας των ομογενών με επαχθείς όρους πληρωμής) έγινε πρωτοφανής επίθεση στο έμφυχο δυναμικό και τις περιουσίες των ομογενών. Οι εχθρικές αυτές πολιτικές κορυφώθηκαν με τα πογκρόμ του Σεπτεμβρίου 1955 (“Σεπτεμβριανά”) και των διωγμών-απελάσεων των ελλήνων υπηκόων, μόνιμων κατοίκων της Κωνσταντινούπολης, με παράλληλη δέσμευση της περιουσίας τους. Οι απαγορευτικοί νόμοι και τα διατάγματα της περιόδου 1964-1967 (που αφορούσαν τώρα και στους Έλληνες της Ίμβρου και της Τενέδου), αποτέλεσαν ορόσημο στο ξεκλήρισμα της ομογένειας ολόκληρης της Τουρκίας.

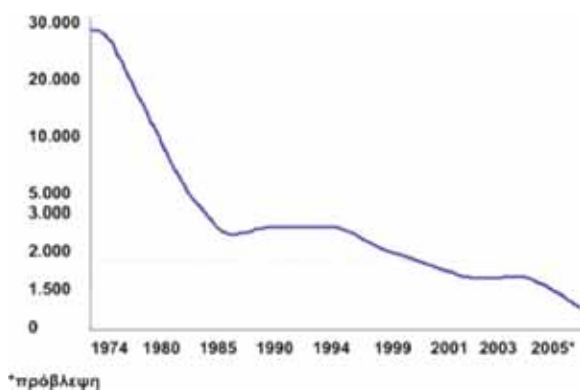
Τα μέτρα αυτά αφορούσαν σε απαγορεύσεις στη λειτουργία των σχολείων, τη διακίνηση ελληνικών βιβλίων και περιοδικών για νέους, άρνηση χορήγησης άδειας ανοικοδόμησης σχολικών κτιρίων, κλείσιμο οικοτροφείων, απολύσεις και απαγόρευση εργασίας ομογενών εκπαιδευτικών (καθώς και των διορισμών εκπαιδευτικών από την Ελλάδα), φόρους επί των κοινωφελών ιδρυμάτων κ.ά.

Αντίστοιχα είναι και τα προβλήματα που το τουρκικό κράτος δημιουργεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι τουρκικές εθνικιστικές πολιτικές έθεταν τον ασφυκτικό περιορισμό της λειτουργίας του Πατριαρχείου ως βασικό σκοπό της ανθελληνικής τους τακτικής στην Κωνσταντινούπολη. Μετά το 1954 και με αφορμή την κορύφωση της κυπριακής κρίσης, οι τούρκοι εθνικιστές στράφηκαν εναντίον του Πατριαρχείου και μάλιστα κατά του Πατριάρχη Αθηναγόρα. Πέρα από τις βιαιότητες και τους βανδαλισμούς, που υπέστησαν ιερωμένοι και εκκλησίες, το τουρκικό κράτος προέβη σε απηνή διωγμό της πολιτιστικής και ποιμαντικής αποστολής του Πατριαρχείου. Τα μέτρα του 1964 περιλάμβαναν κλείσιμο του τυπογραφείου και απαγόρευση έκδοσης περιοδικού, την αποκοπή της Εκκλησίας από τα κοινοτικά σχολεία, την αμφισβήτηση τίτλων κυριότητας του Πατριαρχείου και τη στέρηση της τουρκικής ιθαγένειας και την απέλαση μητροπολιτών, στενών συνεργατών του Αθηναγόρα. Το σπουδαιότερο μέτρο ήταν το κλείσιμο του πανεπιστημιακού τμήματος της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, στις 9 Ιουλίου 1971. Άλλος άξονας της τουρκικής πολιτικής, έναντι του Πατριαρχείου ως σήμερα, είναι η συνεχής αμφισβήτηση του οικουμενικού χαρακτήρα του.

Σκληρές ανθελληνικές πολιτικές του τουρκικού κράτους οδήγησαν επίσης στη δημογραφική συρρίκνωση των Ελλήνων της Ίμβρου και την εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου στην Τένεδο. Η Ίμβρος είχε, το 1927, 6.972 έλληνες κατοίκους, ενώ το 1987 το ελληνικό στοιχείο δεν υπερέβαινε τους 400 γέροντες. Στην Τένεδο ο ελληνικός πληθυσμός από 2.500 άτομα συρρικνώθηκε σε λιγότερα από 150 στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Αυθαίρετες απαλλοτριώσεις γαιών, παράνομοι εποικισμοί, ουσιαστική μετατροπή της Ίμβρου σε φυλακή με εκατοντάδες τούρκους εγκληματίες βαρυνποινίτες να κυκλοφορούν ανεξέλεγκτοι στο νησί και ο ουσιαστικός αποκλεισμός από την ελληνική κοινοτική εκπαίδευση, οδήγησαν στον αφελληνισμό της Ίμβρου και της Τενέδου, κατά παράβαση της Συνθήκης

της Λωζάννης, του διεθνούς δικαίου και οποιασδήποτε έννοιας ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι 80.000, περίπου, Έλληνες, που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη το 1955, μειώθηκαν στους 47.000 το 1965 και σε λιγότερους από 5.000 το 1984, με τον αριθμό αυτό να μειώνεται διαρκώς. Σήμερα η ελληνική μειονότητα υπολογίζεται σε 1.850 άτομα με συνεχή πτωτική τάση. Ο πληθυσμός έχει φανερά σημάδια προϊούσης γήρανσης, ενώ το μεταναστευτικό ρεύμα των νέων είναι περισσότερο έντονο από ποτέ. Τα δώδεκα ελληνικά σχολεία έχουν μόλις 145 μαθητές, από τους οποίους οι 35 είναι σύροι ορθόδοξοι. Φημισμένα ιδρύματα έχουν σήμερα ελάχιστους τροφίμους. Το Ζάππειο φιλοξενεί 32 παιδιά, το Ζωγράφειο 47, ενώ το πολυπληθέστερο γυμνάσιο-λύκειο, η Μεγάλη του Γένους Σχολή, έχει 58 παιδιά. Από τα 137 παιδιά, που φοιτούν στα τρία γυμνάσια-λύκεια της Κωνσταντινούπολης, πάνω από 40 είναι σύροι ορθόδοξοι. Ο συνολικός πληθυσμός της μειονότητας, που έχει ηλικία 3-30 ετών, δε ξεπερνά τους 600. Το σπουδαίο νοσοκομειακό συγκρότημα του Βαλουκλή, αν και ανακαινισμένο, κινδυνεύει να παρακμάσει από την αδυναμία ανανέωσης ανθρώπινου δυναμικού (έλλειψη αιτήσεων).

Η δημογραφική εξέλιξη της Ελληνικής Μειονότητας της Κωνσταντινούπολης μετά το 1974

Για την τουρκική πολιτική, η ασφυκτική πίεση στο ελληνικό στοιχείο αποτελούσε μοχλό πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση και την ελληνική εξωτερική πολιτική, αφού τόσο ο αριθμός όσο –πολύ περισσότερο– ο οικονομικός δυναμισμός και η περιουσία των ελληνικών κοινοτήτων ήταν κατά πολύ υπέρτερος της μουσουλμανικής κοινότητας στη Θράκη. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα είχε να χάσει πολύ περισσότερα από την Τουρκία από την απώλεια του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης. Πολλές φορές, λοιπόν, η τουρκική πίεση έχει συνδυαστεί με γεγονότα και κρίσεις όπως το Κυπριακό. Είναι δυνατόν, όμως, να παρατηρήσουμε ότι και σε περιόδους ύφεσης ή και φιλίας (Μεσοπόλεμος, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η περίοδος μετά το 1999) η πολιτική της Τουρκίας παραμένει σταθερά εχθρική προς τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Συνεπώς, θα πρέπει να αναζητήσουμε επιπλέον αίτια της πολιτικής αυτής στον ίδιο τον εθνικιστικό-αυταρχικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πληθυσμός των ελληνόφωνων μουσουλμάνων (Σουνιτών) του Πόντου. Η απογραφή του 1965 τους ανεβάζει στους 4.500 περίπου, ενώ άγνωστος είναι ο σημερινός αριθμός τους. Ο χαρακτήρας των ποντιακών αυτών κοινοτήτων παραμένει αδιευκρίνιστος και δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Οι ίδιοι δηλώνουν Τούρκοι, αλλά διατηρούν την ποντιακή ελληνική διάλεκτό τους και ελληνικά έθιμα.

ΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Σε σύγκριση με άλλα κεφάλαια της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς, η εξέλιξη των Πατριαρχείων Ιεροσολύμων και Αντιοχείας ως “ιδιότυπων”, ίσως, φορέων του Ελληνισμού παρουσιάζει αρκετές και σημαντικές ιδιαιτερότητες. Καταρχάς τα Πατριαρχεία αυτά είχαν δυσανάλογα μεγαλύτερο ρόλο στην κοινωνική, θρησκευτική και πολιτιστική ζωή της περιοχής σε σύγκριση με τις εκεί ελληνικές κοινότητες. Γι’ αυτό και η μακροβιότητα και ανθεκτικότητά τους τα κατέστησαν βασικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της ιστορίας της Μέσης Ανατολής. Αντίθετα, οι ελληνικές κοινότητες, που ήταν και παραμένουν μικρές πληθυσμιακά, βρίσκονταν μάλλον στο περιθώριο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των περιοχών όπου ζούσαν και αποτελούσαν προέκταση των ελλαδικών, κυρίως, επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, χωρίς να εξελιχθούν σε αυτοδύναμους φορείς δραστηριότητας, ενταγμένους στο πλέγμα της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Επίσης δεν αποτέλεσαν σε καμία στιγμή της σύγχρονης ιστορίας εναλλακτικό, ως προς τα Πατριαρχεία, πόλο του Ελληνισμού και της ελληνικής επίδρασης στην περιοχή. Δεν είχαν π.χ. σε καμία φάση της ιστορίας τους τη δυνατότητα ανάπτυξης παράλληλης προς τις ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου. Τέλος, τις περισσότερες φορές οι κοινότητες αυτές ήταν στενά προσδεδεμένες στις ελληνικές διπλωματικές αρχές (προξενεία Καΐρου, Ιεροσολύμων κ.λπ.) χωρίς αυτόνομη παρουσία.

Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων

Η ιστορία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων χαρακτηρίζεται από την προσπάθειά του να εξασφαλίσει το μεγαλύτερο δυνατό βαθμό αυτονομίας έναντι των τοπικών κρατικών αρχών (μουσουλμανικών, οθωμανικών, βρετανικών, ιορδανικών ή ισραηλινών). Με άλλα λόγια το Πατριαρχείο επέλεγε να ακολουθήσει –ή τουλάχιστον να μην εναντιωθεί– στην κρατική πολιτική, προκειμένου να διατηρήσει το δικό του “χώρο” αέρας από κρατικές επεμβάσεις. Στην περίπτωση του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων, ο “χώρος” αυτός ήταν τα δικαιώματά του ως κατέχοντος και φύλακα των περισσότερων Ιερών Προσκυνημάτων των Αγίων Τόπων.

Το Πατριαρχείο είναι οργανωμένο ως Μονή και διοικείται από την Αδελφότητα του Παναγίου Τάφου (Αγιοταφική Αδελφότητα). Ηγούμενος της Αγιοταφικής Αδελφότητας είναι και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Ο μοναστικός αυτός χαρακτήρας δεν επέτρεπε για αιώνες τη συμμετοχή των λαϊκών στη διοίκηση του Πατριαρχείου ή την εκλογή Πατριάρχη. Πρέπει, εδώ, να υπογραμμιστεί ότι ενώ η ιεραρχία του Πατριαρχείου είναι πλήρως ελληνόφωνη και προέρχεται από τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή παράδοση του *Γένους των Ρωμαίων*, οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Παλαιστίνης, που εκπροσωπούνται από το Πατριαρχείο, είναι αραβόφωνοι. Ο χαρακτήρας της ισλαμικής κατάκτησης, δηλαδή η ανοχή προς τις θρησκείες του ιουδαϊσμού και του χριστιανισμού και η οργάνωση των “millet” με αρχηγούς τους προκαθήμενους των αντίστοιχων εκκλησιών (στην περίπτωση των Ορθοδόξων ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης) συνέβαλαν στη διατήρηση της βυζαντινής παράδοσης και της ελληνικής γλώσσας. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, της οθωμανικής κυριαρχίας το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων θα συνδεθεί ακόμα πιο στενά με το Οικουμενικό της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός αυτό θα το βοηθήσει να αξιοποιήσει και τον κόσμο των Φαναριωτών στην προώθηση διαφόρων ζητημάτων του σε σχέση με την οθωμανική διοίκηση και γραφειοκρατία.

Ο 19ος αιώνας αποτέλεσε κρίσιμη περίοδο στην ιστορική πορεία του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων. Κατά τη διάρκειά του σημειώνονται τέσσερις βασικές εξελίξεις. Πρώτον, η ανάπτυξη της ρωσικής επιρροής και δράσης στον χώρο της ορθόδοξης Μέσης Ανατολής· δεύτερον, η διαφοροποίηση των αράβων ορθοδόξων από την ελληνική Αγιοταφική Αδελφότητα· τρίτον, η επαναφορά της έδρας του Πατριάρχη στα Ιεροσόλυμα· τέταρτον, η αποδυνάμωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την ανάπτυξη των βαλκανικών εθνικισμών και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους. Η σύγκρουση μεταξύ της ελληνικής Αδελφότητας και του αραβικού της ποιμνίου έδωσε τη δυνατότητα να εκδηλωθεί σημαντικό ρεύμα ενός πρωτογενούς αραβικού εθνικισμού ανάμεσα στους αραβόφωνους ορθοδόξους, ο οποίος θα αποτελέσει και το προοίμιο για την ένταξη της ορθόδοξης αραβικής διανοήσης στο κίνημα του παλαιστινιακού αραβικού εθνικισμού που εκδηλώθηκε στις δεκαετίες του 1920 και του 1930.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θα φέρει νέα δεδομένα. Πρώτον, τη διάλυση της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας· δεύτερον, την ανάδειξη της Βρετανίας ως κυρίαρχης δύναμης στην Παλαιστίνη, την Αίγυπτο και το Ιράκ, και της Γαλλίας στη Συρία· τρίτον, τη δημιουργία της Εβραϊκής Εθνικής Εστίας στην Παλαιστίνη και την ανάπτυξη της Εβραϊκής Εταιρείας (Jewish Agency), που προετοίμασαν την ίδρυση εβραϊκής κρατικής οντότητας στην Παλαιστίνη και τέταρτον, την ανάδειξη της Ελλάδας ως περιφερειακής δύναμης έως το 1922 και την αναγνώριση της Αθήνας ως του μοναδικού μητροπολιτικού κέντρου του Ελληνισμού μετά την πλήρη αποδυνάμωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το ίδιο το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων είχε να αντιμετωπίσει και τεράστιες οικονομικές δυσχέρειες, αφού έχασε το μεγαλύτερο μέρος των πηγών προσόδων του που ήταν μονές, γαίες και γενικότερα ιδιοκτησίες που βρίσκονταν στη Ρουμανία και τη Σοβιετική, κατόπιν πια, Ρωσία.

Το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και ο τερματισμός της βρετανικής εντολής δημιούργησαν νέα ζητήματα και νέους παράγοντες στη ζωή του Πατριαρχείου. Το πρώτο ήταν ο χαρακτήρας της Ιερουσαλήμ. Σύμφωνα με την απόφαση των Ηνωμένων Εθνών, το 1947, στην πρώην υπό βρετανική εντολή Παλαιστίνη δημιουργούνταν ένα εβραϊκό κράτος, το Ισραήλ, και ένα αραβικό παλαιστινιακό κράτος. Η ευρύτερη περιοχή της Ιερουσαλήμ και η Ναζαρέτ, δηλαδή η περιοχή των Αγίων Τόπων, θα βρίσκονταν υπό διεθνή έλεγχο, υπό τον Ύπατο Αρμοστή του ΟΗΕ, ενώ τα ζητήματα που θα ανέκυπταν, θα εκδικάζονταν από διεθνές διαιτητικό δικαστήριο.

Το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων ήταν επιφυλακτικό απέναντι στις προτάσεις και τις αποφάσεις για το διεθνή χαρακτήρα της Ιερουσαλήμ. Πίστευε ότι το ισχυρό στη διεθνή διπλωματία Βατικανό θα εξασφάλιζε τα κατάλληλα ερείσματα και θα ήλεγχε ή θα επηρέαζε τα διεθνή διοικητικά και δικαστικά όργανα υπέρ των ρωμαιοκαθολικών συμφερόντων στους Αγίους Τόπους. Οι απόψεις του Πατριαρχείου βρίσκονταν εκείνη την στιγμή εγγύτερα στις απόψεις του νεότευκτου κράτους του Ισραήλ, που ήθελε για δικούς του λόγους να αποτρέψει τη διεθνοποίηση της Ιερουσαλήμ.

Ο πόλεμος μεταξύ Αράβων και Ισραηλινών το 1967 και η κατάληψη της ανατολικής Ιερουσαλήμ και της Δυτικής Όχθης του Ιορδάνη από το Ισραήλ άλλαξαν εντελώς το σκηνικό. Δύο βασικοί παράγοντες ήρθαν να βάλουν σε δοκιμασία τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε το Πατριαρχείο κατά τους τελευταίους αιώνες. Πρώτον, η πολιτική του Ισραήλ για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ανάπτυξη του εβραϊκού-ισραηλινού χαρακτήρα της Ιερουσαλήμ και της ευρύτερης περιοχής, και, δεύτερον, η μετά το 1988 εξέγερση των Παλαιστίνιων στα κατεχόμενα από το Ισραήλ εδάφη (Ιντιφάντα).

Σε κάθε περίπτωση, η πορεία του ελληνορθόδοξου Πατριαρχείου απορρέει από τον κεντρικό ρόλο του ως θεματοφύλακα των δύο τρίτων των χριστιανικών Αγίων Τόπων και της Εκκλησίας, με το μεγαλύτερο ποίμνιο στην ιστορική Παλαιστίνη και συγκεκριμένα την Ιερουσαλήμ. Σε οποιοδήποτε πολιτικό διακανονισμό μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστίνιων, ιστορικοί μη-κυβερνητικοί θεσμοί, όπως είναι το ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ, που δεν έχει καμία πολιτική διασύνδεση είτε με το κράτος του Ισραήλ είτε με την Παλαιστινιακή Αρχή, είναι σε θέση να παίζουν το ρόλο γέφυρας, διατηρώντας την ενότητα της Ιερής Πόλης.

Το Πατριαρχείο Αντιοχείας

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας το Πατριαρχείο Αντιοχείας έχασε ικανό μέρος της εμβέλειάς του, αφού επικεφαλής όλης της κοινότητας (millet) των ορθόδοξων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ορίστηκε ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Αλλά και η πόλη της Αντιόχειας παρήκμασε. Ύστερα, μάλιστα, από τον καταστρεπτικό σεισμό του 1531 η έδρα του Πατριαρχείου μεταφέρθηκε οριστικά στη Δαμασκό.

Το Πατριαρχείο είχε κι αυτό κατά πλειοψηφία άραβες πιστούς, αν και σε αντίθεση με το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων είχε και μεγάλο αριθμό ελληνόφωνων ορθόδοξων στην περιοχή της σημερινής Νοτιοανατολικής Τουρκίας. Χάρη στην επίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο θρόνο του Πατριάρχη εκλέγονταν έλληνες αρχιερείς. Το βασικό, όμως, χαρακτηριστικό του Πατριαρχείου Αντιοχείας ήταν η ύπαρξη ικανού αριθμού αράβων επισκόπων και μητροπολιτών, που αποτελούσαν την πλειοψηφία της Ιεράς Συνόδου. Ήταν, πάντως, τόσο μεγάλη η επιρροή του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ώστε ως το 1899 η αραβική πλειοψηφία να μην μπορεί να εκλέξει ένα μέλος της στο θρόνο της Αντιόχειας. Πατριάρχες εκλέγονταν συνήθως μέλη της Αγιοταφικής Αδελφότητας, δηλαδή από το Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων.

Στον 19ο αιώνα οι πολιτικές αλλαγές δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την αλλαγή του σκηνικού στην κορυφή του Πατριαρχείου. Η ελληνική επανάσταση του 1821, η δημιουργία του ελληνικού κράτους και η γενικότερη ανάπτυξη του εθνικισμού στη Βαλκανική οδήγησαν στη μείωση της επιρροής του Οικουμενικού Πατριαρχείου ως ηγετικού πόλου των Ορθόδοξων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δεύτερον, η ρωσική επιρροή που αναπτύχθηκε στην ορθόδοξη Εγγύς Ανατολή, και τρίτον, η συγκρότηση ισχυρών κοινωνικών ηγετικών ομάδων των αράβων Ορθόδοξων στη Βηρυτό και τη Δαμασκό είχαν ως αποτέλεσμα να εκλεγεί άραβας Πατριάρχης στο δαμασκηνό θρόνο. Ο Μελέτιος, άραβας επίσκοπος της Λατάκειας (Λαοδικείας), εκλέχτηκε Πατριάρχης Αντιοχείας το 1899.

Παρά τον αραβικό του χαρακτήρα, το Πατριαρχείο Αντιοχείας διατηρεί τους στενούς δεσμούς του με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και κυρίως με την Εκκλησία της Ελλάδας. Το Ορθόδοξο Πανεπιστήμιο του Balamand συντηρεί και προσπαθεί να αναπτύξει τους δεσμούς αυτούς. Στενές σχέσεις επίσης έχουν αναπτυχθεί μεταξύ του θρόνου της Αντιοχείας και του ρωσικού Πατριαρχείου.

ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΟΡΔΑΝΙΑ

Η ελληνική παρουσία στην Ιορδανία είναι πραγματικά ισχυρή και υπολογίζεται σε 500, περίπου, άτομα. Βασικό στοιχείο στην παρουσία αυτή αποτελούν Ελληνίδες, που έχουν συνάψει μικτούς γάμους με Ιορδανούς, οι οποίοι κατά κύριο λόγο έχουν σπουδάσει σε πανεπιστήμια της Ελλάδας.

Το ελληνικό στοιχείο δεν είναι οργανωμένο σε συγκροτημένη και επίσημη ελληνική κοινότητα, αλλά δραστηριοποιείται μέσω τριών συλλόγων: του “Ελληνοϊορδανικού Συνδέσμου Φιλίας”, του “Συλλόγου Αποφοίτων Ελληνικών Πανεπιστημίων” και του “Συλλόγου Ελληνίδων Ιορδανίας”.

Τα παιδιά των μικτών αυτών γάμων φοιτούν σε αραβικά σχολεία, και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων –υπό την εκκλησιαστική διοίκηση του οποίου υπάγεται η Ιορδανία– ίδρυσε πρόσφατα και ένα ελληνορθόδοξο αραβόφωνο σχολείο.

ΙΣΡΑΗΛ – ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Η παλαιότερη ελληνική κοινότητα στην περιοχή είναι η κοινότητα της Χάιφας που ιδρύθηκε το 1919. Σήμερα αριθμεί περί τα 50 μέλη με βασικό εκφραστή το “Σύνδεσμο Φιλίας Ισραήλ-Ελλάδας”, που απαρτίζεται από Εβραίους ελληνικής καταγωγής, που μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη λίγο πριν ή λίγο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο Ισραήλ υπάρχουν, σύμφωνα με γενικές ενδείξεις, κάπου 30.000 Εβραίοι ελληνικής καταγωγής, αλλά μόνο 1.500, περίπου, δραστηριοποιούνται στον τομέα της σύνδεσης με την Ελλάδα. Για τους υπολοίπους δεν υπάρχουν ούτε καν στατιστικά στοιχεία.

Στα Ιεροσόλυμα οι ομογενείς δεν ξεπερνούν τους 500. Είναι οργανωμένοι στις κοινότητες της Παλαιάς και της Νέας Πόλης της Ιερουσαλήμ και στο Φιλόπτωχο Σωματείο Κυρίων Ιεροσολύμων.

ΛΙΒΑΝΟΣ

Ο αριθμός των Ελλήνων που παραμένουν στο Λίβανο μετά την έναρξη του εμφυλίου πολέμου εκτιμάται σε 2.500 άτομα, τα περισσότερα ηλικιωμένοι. Η πλειονότητα, περίπου 2.000 άτομα, κατοικούν στη Βηρυτό, όπου έχουν ιδρύσει, από το 1926, ελληνική κοινότητα, στις δραστηριότητες της οποίας περιλαμβάνεται και η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Στη Βηρυτό υπάρχει και Ελληνική Λέσχη, η οποία είχε διακόψει τη λειτουργία της την εποχή του λιβανικού εμφυλίου πολέμου.

Στην Τρίπολη (δεύτερη σε μέγεθος πόλη του Λιβάνου) είναι εγκατεστημένα περίπου 180 άτομα. Λειτουργεί ελληνική λέσχη, όπου γίνεται και διδασκαλία βασικών στοιχείων ελληνικής γλώσσας. Οι υπόλοιποι Έλληνες είναι εγκατεστημένοι στη Σιδώνα, την Τύρο και το Ζάχλε.

ΣΥΡΙΑ

Το ελληνικό στοιχείο στη Συρία αριθμεί περί τα 1.000 άτομα. Η πλειονότητα ζει στη Δαμασκό, ενώ οι υπόλοιποι ζουν κυρίως στο Χαλέπι και τη Λαοδίκεια. Στην πλειοψηφία τους δεν μιλούν την ελληνική και ανήκουν στην κατώτερη μεσαία τάξη, με ελάχιστες εξαιρέσεις επιστημόνων και επιχειρηματιών.

Η ελληνική παρουσία στη Συρία οφείλεται κυρίως στην αναγκαστική μετακίνηση κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922. Πολλοί, όμως, από αυτούς μετακινήθηκαν προς τη Βηρυτό, όπου είναι μεγαλύτερη η εμπορική και η οικονομική κίνηση και περισσότερες οι ευκαιρίες. Το δεύτερο, μικρότερο, κύμα Ελλήνων έφτασε το 1939, μετά την παράδοση της Αλεξανδρέττας από τους Γάλλους στους Τούρκους.

Σήμερα οι Έλληνες είναι συγκροτημένοι σε κοινότητα και διατηρούν ιδιωτικό σχολείο, το οποίο όμως, πλέον, ακολουθεί το συριακό αραβικό πρόγραμμα και οι μαθητές του είναι στην πλειονότητα αραβόφωνοι χριστιανοί.

ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ

Η ανάπτυξη μιας σειράς δραστηριοτήτων στη βιομηχανία πετροχημικών και τα μεγάλα τεχνικά έργα δημιούργησε μια σημαντική, για τα μέτρα της περιοχής, ελληνική παροικία, που είναι εγκατεστημένη στο Ριάντ, το Νταχράν, την Τζέντα και το Ράμπιχ. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ζούσαν στη χώρα περί τους 1.500 Έλληνες, που εργάζονταν κυρίως στην PETROLA και την ΑΡΧΙΡΟΔΟΝ. Υπάρχει και ένας αριθμός ναυτικών, που εργάζονται σε πλοία σαουδαραβικών ή ελληνικών ναυτιλιακών εταιρειών. Στην Τζέντα υπάρχει ελληνική κοινότητα με λέσχη και όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, από νηπιαγωγείο ως λύκειο.

Παρά το υψηλό βιοτικό επίπεδο και τους υψηλούς μισθούς, ο μέσος όρος παραμονής των Ελλήνων στη Σαουδική Αραβία δεν ξεπερνά την πενταετία, και αυτό οφείλεται στην αυστηρή κοινωνική πειθαρχία που επιβάλλει ο ισλαμικός νόμος της χώρας.

